

ומרוה גם הוא יורא¹ מענין (שמות ל"ו ל"ד) ולהורות נתן בלבו שהוא מענין תלמוד ולדעת התוספתא והתרגום פסוק זה ופסוק שלפניו קשורים ביחד שהכתוב הג' אמר² מונע בר יקבוה לאום וברכה לראש משביר. מצאתי כת' ברכה פארמה וא פאנמרה בלע"ז³ ס' נפש שביעה ונריכה היא תרושן כלום' שמתברכת נפשו כמוב שנתן לו הקב"ה והוא ירושן כענין אי זה עשיר השמח בחלקו ע"כ: (כז) מונע בר יקבוה לאום וברכה לראש משביר. הרי למדנו שהתלמוד תורה נקרא נפש ברכה, ואחר שהקדמתי אפרש שני הפסוקים ביחד. יש מסור ונוסף עוד זה הלמד תורה ומלמדה לאחרים כמו שאמ' אותו חכם⁴ ומתלמידי יותר מכולם וכבר אמרו⁵ למה נמשלה תורה לראש מה אש אינו נדלק יחיד אף תורה אינה מתקיימת ביחיד ומצי' עץ הקטן מדליק את הגדול, וחשך מיושר אך למחסור חרב על הברים ונאלו (ישעיה י"ט י"ג) שטמטשין כמד"א (ישעיה שם) נואלו שרי צוען על כן נפש ברכה תרושן ומרוה גם הוא יורה, וארז"ל בס' חלק⁶ כל המלמד תורה בעוה"ז זוכה ומלמדה לעולם הבא שני ומרוה גם הוא יורא¹. וי"מ⁸ יורא¹ שם כמורה מגו' (דברים י"א י"ד) יורה ומלקוש כל' המרוה לעניים גם הוא נקרא יורה כמו המורה שמורה את הארץ ולשני⁷ הפירושים יורא כאלף כמו יורה כהא. מונע בר כבר פירשתי בכלל הפסוקים העליונים. ובכ"ר פ' צ"א מונע בר יקבוה לאום זה פירעה הרשע שגנו כל התבואה בימי רעבון ולא רצה למכור והיו הכל מקללים אותו וברכה לראש משביר זה יוסף שהיה זן את העולם בימי הרעבון. וראב"ע ז"ל ס' משביר מוכר שבר ס' מי שמונע בעת רעב תבואתו עד שימכרה ברמים יקרים יקללוהו עמים וברכה תבוא לראש מוכר שברו בעת הצורך וכו' כראית' החם. ובמדרש⁹ אומר אמר עולא כל מי שיועד תורה ואינה רוצה ללמדה אפי' עוברין שבמע' אמן מקללין אותו שני מונע בר יקבוה לאום ואין לאום אלא עוברין שני (בראשית כ"ה כ"ג) ולאום מלאום יאמץ: (בז) שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו. המעם למה שהוא שוחר ודורש טוב יבקש רצון כי יהיה רצוי לכל אחיו ודורש רעה תבואנו ואוהב רעה ישוב נמולו בראשו. וי"מ¹⁰ שוחר מגו' (הושע ו' ג') כשחר נכון מוצאו והמעם מי שהוא קם בכל שחר לעשות טוב יבקש רצון שירצוה השם ודורש רעה תבואנו במדה שאדם מודד בה [מודרין] לו והתרג' דמקדם מכתא בעי צבינא כל' השוחר טוב לבעי רחמים יבקש רצון שתהיה תפלתו נשמעת כמד"א (תהלים ס"ט י"ד) ואני תפלתי לך [ה'] עת רצון: (כח) בושח בעשרו הוא יסול כרשחו וכעלה צדיקים יסרחו. שהבטחון צריך [143a] להיות בשם לא בעושר והבוטח בעושרו ולא בשם לא יועילנו וסופו שיסול וכמה פסוקים מוכיחים על כך (קהלת ח' י"ג) ואבר העושר ההוא כענין רע (שם ה' י"ב) עושר שמור לבעליו לרעתו אבל הצדיקים הבוטחים בשם נאמר בהם וכעלה צדיקים יסרחו לפי שהעלה ממחר לפסות יותר מהפרי אמר וכעלה ועוד שהוא מגין על הפרי כן הצדיק מגין על בני דורו כמו שמצי' בחולין¹¹ ליבעו רחמין אתכליא על עליא דאילמלא עליא לא מתקיימין אתכליא: (כט) עוכר ביתו ינחל רוח ועכר אויל לחכם לב. עוכר ענין

¹ בכ"י יורה. ² נראה שצ"ל "ביחד עם הכתוב הג' האומר". ³ ע"י מבו. ⁴ תענית ז' ע"א. ⁵ צ"ב ע"א. ⁶ ע"י מאיר. ⁷ בכ"י ושני. ⁸ ע"י במיוחס לו. ובכ"י בטעות פירש' ויל. ⁹ מדרש משלי ובג' מנהדרין צ"א ע"ב גרים א"ר מנא בר ביונא א"ר שמעון ושם דרשה אחריתא על הפסוק הוה בשם עולא בר שמואל. ¹⁰ ע"י במיוחס לראב"ע. ¹¹ צ"ב ע"א.

השחתה כלום' מי שהוא כילי ואינו מספיק מזונות לאנשי ביתו ועתה סתחו ינחל רוח כל עשרו רוח והבל וריק ומידה זו באה לו מאוילות גדולה שחקועה בלבו שבמחשבו בעושרו ולא בשם שאינו מחשב שהשם מכין לו ולאנשי ביתו די מחיתם יום כיום וזה מעם ועבר אויל לחכם לב ולכך אמר ינחל רוח ע"ד (איוב ו' כ"ו) ולרוח אמרי נואש. וי"מ' משפט הכתו' שהנחל רוח הוא עוכר ביתו ומשפחתו שהוא מכי"ש אותם בנחלתו רוח כלומר בהתעסקו בדברי רוח דברים שאין בהם ממש [ומי' שמתעסק בהם הוא עכר אויל לחכם לב: (ל) פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם. פי' ר"י ז"ל סמוך זה על דרך הזאת כי פרי הצדיק הם בנו והם עץ חיים כי ידריכם הצדיק אביהם מגעוריהם בדרך ישרה אבל החכם שחכמתו ושמועתו לכל בידו למשוך לב הבריות להתלמד ולהתחכם וזה מעם ולוקח נפשות חכם ויהיה לוקח מגו' (לעיל ר' ב') כי לקח טוב (איוב ט"ז י"ב) מה יקח לבך שטעמו יתחמדך⁵. ונוכל לפרש פרי הצדיק מחשבות שכלו שהם העולם (?) כפרי עץ החיים והוא קונה הנפשות כעבדים ושפחות בחכמתו הסך ועבר אויל לחכם לב ולוקח מלשון (ויקרא כ"ה י"ד) וכי תקחו ממנו ועיד מה שנאמר לאברהם (בראשית י"ב ה') ואת הגמש אשר עשו בחרן ע"כ. ובסוף תוספתא דפאה⁶ בניני מונבו המלך שכנכו כל אוצרותיו לעניים בשני בצורת ואמר לעבדיו אבותי נגזו אוצרות ממון ואני נגזתי אוצרות נפשות שני פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם. ואמרו מליצי המוסר⁷ כי אדם אחד ראה בספרי החכמות כי בארץ הודו יש אילנות האוכלים מסריהן לא ימות לעולם מה עשה סכר כל כליו וחפציו והלך לשם וביקש עליהם אמרו לו בבית החברים חמצאם נמועים הלך לשם ושאל לגדול שבהם והשיבו דבר כי האילנות ההם חכמי הודו ופריין היא החכמה והחכמים הם בעלי החכמה לא ימותו כעולם הבא כי העולם הוא כבית כלא לחכמים וצדיקים ועיד זה נאמר פרי צדיק עץ חיים: (לא) הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא. המעם אל תתחר ברשע מצליח דרכו כי בארץ יושלם שכר העביה שבידו כ"ש רשע וחוטא שסופו ליענש על העבירות שבידו הן בחייו הן במותו תשלומי עונותיו בעודו בחיים וזה מעם יושלם:

יב.

(א) אוהב מוסר אוהב דעת ושונא תוכחת בער. כל שבאו עליו ייסורין ומקבל אותם בסבר פנים יפות אוהב דעת וכאשר אמר חכם אחר⁸ הנסיונות אין להם תכלית והדעתן יוסיף בהם דעת. ושונא תוכחת בער, הסך אוהב מוסר אוהב דעת כי שונא תוכחה הרי הוא כבהמה ומותו מן הבהמה אין ותרגו' בהמה בעירא ומן הלשון הזה נגזר (תהלים מ"ט י"א) יחד כסיל ובער יאכדו: (ב) טוב יסיף רצון מה' ואיש מזמות ירשע. כלום' איש טוב יסיף רצון מה' ואיש מזמות ואיש מזמות רעות ירשיע השם בהשפטו ע"ד (שם ק"ט ז') בהשפטו יצא רשע, על כן סמך את הפסוק (ג) לא יכון אדם ברשע ושוורש צדיקים כל יומם. לא דיים שאינם מתמוממים אלא

¹ ע"י ספר חוקה. ² ע"י בנדרס. ³ התיבה נמחקת בכ"י ונ"ל שכתוב שם יתחמד, וע"י מעין גנים איוב שם. ⁴ פ"ד ה"ח. ⁵ ע"י ספר חוקה. ⁶ בכ"י החכם, וע"י מוסרי הפילוסופים שער א' פ"י ס"י ב"ח ושם הגירסא: והמשכיל יוסיף מהם בכל יום.

אפי' שרשם משל זרעם כל ימום. ונוכל לפרש ואיש מיזמות מובות ירשיע ע"ד (ש"א י"ד מ"ז) ובכל אשר יפנה ירשיע: (ד) אשת חיל עמרת בעלה וזרקב בעצמותיו מבישה. תרגו' אחתא¹ כשרתא ו"מ² מגור' (במדבר כ"ד י"ח) עושה חיל ומתרנס עתיד בנכסין כלומ' אשה שתקנה ממון בחכמה היא עמרת בעלה וזרקב בעצמותיו מבישה הפך משכלת שמחסרת ממון בעלה בכסילותה ונחשבת כזרקב המבילה את העצמות ולפי שהאשה עצם מעצמי הבעל אומר וזרקב בעצמותיו מבישה וכן להזהיר האדם [143b] באשה קודם שישאנה ור' אברהם ז"ל³ בא' כשהיא מזנה זה תעבור רוח קנאה על בעלה שמחשדה בזנות וזרקב בעצמות קנאה: (ה) מחשבות צדיקים משפטם תחבולות רשעים מרמה. שיפרו (?) מחשבותם כדי שלא יצא משפטם מעוקל, תחבולות רשעים מרמה לא דיים שלא יעשו משפט אלא שיעמיקו בתחבולות לעשות מרמה סי' כשבא הצדיק והרשע ביחד לכ"ד אין מחשבות הצדיק רק שיעשו לו משפט לכך אומ' המחשבה אבל הרשע בא עליו בעקיביו ויסיח זכרים ותחבולות מרמה וסותר את הרין: (ו) דברי רשעים ארכ דם ופי' ישרים יצילם. ארכ דם שטמנתם לארוב לדם נקיים ופי' ישרים יצילם סיהם יצילם טמנת הרשעים כי יסדרו מענותם צדק וכאמת עד שיתאמת האמת ויתבטל השקר, וכן מעלה להם כי (ז) הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד. כמעט תהפוכות שיהיה בעולם יאבדו הרשעים אבל בצדיקים נאמר בהם (איוב ה' כ"ב) לשוד ולכסן תשחק וזה מעם ובית צדיקים יעמוד. תנחומא ס' אתם נצבים הפוך רשעים ואינם כל זמן שהקב"ה מסתכל במעשיהם של רשעים ומתהפך בהם⁴ אין להם תקומה הפך במעשיהם של מצרים ואין להם תקומה שני' (שמות י"ד כ"ח) לא נשאר בהם עד אחד הפך במעשיהם של סדום ולא היתה בהם תקומה שני' (בראשית י"ט כ"ה) ויהפוך את הערים הפך במעשה בבל ולא היתה בהם תקומה שני' (ישעיה י"ד כ"ב) והכרתי שם ושאר וכו' ועל כולם אמר דוד (תהלים ל"ו י"ג) שם נפלו סועלי און דוחו ולא יוכלו קום אבל ישראל נופלים ועומדים וכן הוא אומר (מכה ז' ח') אל תשמחי איבתי לי כי נפלתי קמתי ואומ' (מלאכי ג' ו') כי אני ה' לא שנית ואתם בני יעקב⁵ לא כליתם ואומ' (דברים ל"ב כ"ג) חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים וכן אמ' כנסת ישראל (איכה ג' י"ב) דרך קשתי ויציבני כמטרה לחץ למה הי"ד לגבור שהעמיד את הקוף⁶ והיה זורק בהם חציו [חציו] כלים והקוף עומדת אף כ' ישראל כל זמן שייסורים באים עליהם ייסורין כלים והם עומדים במקומם הה"ד ובית צדיקים יעמוד ע"כ: (ח) לפי שכלו יהלל איש ונעוה לב יהיה לבנו. כפי חלק השכל שיש בו כך חלק מהללו אם מעט ואם הרבה ונעוה לב יבוזוהו הבריות: (ט) טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם. זה קשור עם הפסוק העליון טוב שהיה דל ונקלה וזכור שכלו נשתל וקנה ממון עד שיש לו עבדים ושפחות ממי שהיה מתכבד ועשיר ובהעוהו לבו ורוב אולתו שם חסר לב כא'⁸ ע"ד⁹ אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות טוב מי שהוא נקלה ועבד לו לעצמו לעשות מלאכה כעבד זה העושה מלאכה לרבו ממתכבד וחסר לחם שאוהב את הרבנות ואינו עושה מלאכה והוא חסר לב וכן מצ"י רב אומר לרב כהנא תלמידו פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא

¹ בכ"י אשה. ² ע"י רלב"ג שפירש כעין זה. ³ ע"י מכוא. ⁴ בכ"י לבם. ⁵ בכ"י ישראל. ⁶ אפסר שלשון קוף הוא כמו בגימין ל"ב ע"א אפילו סופתא בקומינא דמרא רפיא ויותר נ"ל שצ"ל קורה כמו בנדרם. ⁷ בכ"י כל. ⁸ ג' שצ"ל: היה לחסר לחם. או: שם [עצמו] חסר [לחם וחסר] לב כא'. ⁹ אבות פ"א מ"י.

משלי יב, ט-מז

כהנא רבה נברא רבה אנא¹ ואז"ל² יעבוד אדם עב' שהיא זרה ממנו ואל יצטרך
 לבריות ואמור (תהלים קכ"ח ב') יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך: (י') יודע
 צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי. הצדיק הזה יודע נפש בהמתו
 שכל מלאכתו נעשית על ידו ואפי' מלאכת בהמתו שהוא בעצמו נותן
 לה מאכל ולא יתנו אותה על יד אחר והלא הכת' אומר (לקמן כ"ו כ"ג) יודע חרע
 פני צאנך ואז"ל³ אסור לאדם שימעות כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו שני (דברים
 י"א ט"ו) ונתתי עשב בשדה לבהמתך והדר ואכלת ושבעת ורחמי רשעים אכזרי
 שרחמנותו אכזריות שאפי' יתנו צדקה או שום מתנה אינם נותנים אותם בפנים מאירות
 רק בפנים זועפות, ואכזרי שם כמו (ישעיה י"ג ט') אכזרי ועברה וחרון אף. ואני אסר'
 יודע מגו' (שופטים ח' ט"ו) וידע בהם את אנשי סכות כלום' ומשבר נפש הבהמית
 שלו שלא להשיגה מאוייה אבל הרשעים מרחמים עליה והרחמים הם האכזריות וזה
 מעם ורחמי רשעים אכזרי: (יא) עבד אדמתו ישבע לחם ומדרך ריקים חסר לב.
 כשיגיע לעשות מלאכתו ולעבוד אדמתו ישבע לחם ומדרך ריקים חסר לב הבטלה
 מביאה לידי שעמוס⁴ ובמסכ' סנהדרין⁵ אמ' אם עושה אדם עצמו עבד לאדמתו
 ישבע לחם ואם לאו לא ישבע לחם עוד דרשו⁶ עבד אדמתו ישבע לחם זה תלמוד
 חורה ומדרך [144 a] ריקים חסר לב זה ההוגה בספרים החצונים: (יב) חמד רשע
 מצוד רעים ושרש צדיקים יתן. מעם הפסוק שהרשע חומר מצוד רעים לעשות
 כמעשהו לצוד הצדיק במצודתו אבל לא תעלה בידו מחשבתו כי שרש צדיקים יתן
 מה שראוי ליתן והוא הפרי ע"ד (תהלים א' ג') והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו',
 או נפרש הנתינה על השרש ומשפט הפסוק ושרש צדיקים יתן יתנו וכן כמו
 (בראשית ט"ט כ"ב) בנות צעדה עלי שור וביאור הענין בפסוק שאחריו⁷: (יג) בשפע
 שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק. כענין שנאמ' (תהלים ס"ד ט') ויכשילו עלימו
 לשונם ואומ' (לקמן י"ח ז') פי כסיל מחתה לו, ויצא מצרה צדיק כענין שנא' (לקמן
 כ"ד ט"ו) שבע יפול צדיק וקם ואומ' (תהלים ל"ד כ') רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו
 ה' הרי נתבאר ושרש צדיקים יתן: (יד) [מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ירי אדם
 ישיב לו]. י"ט⁸ מי שזמנה לבני אדם וטרחם אותם בדברו אעפ"י שאינו עושה
 מעשה גדול המעשה מן העושה ונותנים לו שכר כאילו עושה מעשה הה"ד
 (פסוק י"ד) וגמול ירי אדם ישיב לו ויהיה מעם הפסוק ענין אחר. וי"ט⁹ וגמול ירי
 אדם ישיב לו על ענין אחר ויהיה פי' בפסוק מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ירי
 אדם ישיב לו שהאדם ישבע טוב מפירות פי הטובים ואם יהיה רשע גמול ירי
 אדם ישיב¹⁰ לו פי' מי שיש בידו להשיב והוא השם והכת' ישוב ע"ד (תהלים
 ז' י"ז) ישוב עמלו¹¹ בראשו ומפ' גמול כענין עונש כמ"א (ויאל ד' ר') אשיב גמולכם
 בראשכם: (טז) דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה חכם. [ישר בעיניו] על כן
 ישמר עליו מעשהו ושומע לעצה חכם כי תשובה ברוך יועץ (לעיל י"א י"ד).
 בב"ר פרשה ס"ג¹² דרך אויל ישר בעיניו זה שמשון שני' (שופטים י"ד ג') ויאמר
 שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני ושומע לעצה חכם זה יעקב שנאמ'
 (בראשית כ"ח ז') וישמע יעקב אל אביו ואל אמו: (טז) אויל ביום יודע כעסו וכסה

¹ פסחים ק"ג ע"י⁶ ע"י רש"י. ⁷ בב"ר ט'

קלון ערום. כלומר בו ביום שהוא כועס יודע כעסו כי הוא מלבין פני חבריו ברבים וכבר אז"ל כפרי' הדר¹ ג' דברים אדם ניכר בהם בכוסו בכיסו וככעסו ו"א אף בשחקו. וכוסה קלון ערום, שהערום לא די שלא יחשוף כעסו אלא גם דברי חוצפות שאומרים² לו יכסה. וראב"ע ז"ל³ סי' ערום בשורק כמו בחולם כלומר כוסה קלון אינו נחשב לבוש אלא רק ערום. וברש"י ז"ל⁴ אויל ביום יודע כעסו זה אדם הראשון שבו ביום שנברא יודע סורחגו והקב"ה כסה קלוגו ודחה נזירתו ליום משלו⁵ שהוא אלף שנים שני (בראשית ב' י"ז) כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואוי' (תהלים צ"ד) כי אלף שנים בעיניך וגו': (יז) יפח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה. [יגיד צדק] שמכין עדותו בצדק ועד שקרים מרמה הוא איש מרמה, ומכך אחריו (יד) יש בוסה כמדרות חרב ולשון חכמים מרפא. יש שמבטא שפתיו קשה על השומע כמדרות חרב כענין שני⁶ (תהלים נ"ג ח') הגה יכיעון בפייה חרבות בשפתותיהם כי מי שומע⁷. ולשון חכמים מרפא, שמרבים לחקור ולדרוש את העדים עד שיוציא לאור כל פעולתו נמצאת אומר עדי השקר מעידים על הנקי בזה שהרג את הנפש ובאים חכמים ודורשים וחוקרים אותם והשקר שאין לו רגלים ולא יכוזו עדותם ומציאים העני הזה מחיוב מות אי"כ אין לך מרפא גדול מזה. וכנדרים פ"ב⁸ דרשו פסוק זה על הנדר נדרים שכל הבוסה ראוי לדקרו בחרב אלא שלשון חכמים מרפא שכא אצל חכם ומחיר לו. ובסוף ויקרא רבה⁹ יש בוסה כמדרות חרב לאחר שנדר מן הכנר ויי' ליה' אי אכיל המתחללה לנדריה ויי' ליה' אי לא אכיל יהוא מאית מה יעשה ילך אצל חכם ויחיר לו נדרו הוי ולשון חכמים מרפא: (יט) שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר. [לעד כי] מה שמגיד עתה מגיד לאחר זמן ועד ארגיעה לשון שקר מגיד (ירמיה מ"ט י"ט) כי ארגיעה אריצנו מעליה שהיא בזמן והוא מענין (ירמיה י"ח ז') רגע אדבר¹⁰ ומעם הפסוק ועד רגע לשון שקר שאם העד [להעיד] עדות שקר בא לא יזכר להגידה למחר כמו שהגידה היום, או מעם הפסוק כי האמת יעמוד לעד והשקר יכלה בזמן טועם. וי"ט¹¹ ועד ארגיעה מגיד (ישעיה כ"ח י"ב) זאת המרגעה והוא מספר שלמה ע"כ מכאור ואומר שפת אמת [144 b] תכון לעד לפני ולעד¹² ארגיעה ואשתיקנה¹³ שלא תרבה לדבר לשון שקר. ותרגום הפסוק שפתא דקושטא תחקן לעלמא וסהדא מסתרהיב בלישנא דשקרא מתרגם ועד בפתח כמו ועד בצירי מגיד (שמות כ' ט"ז) לא תענה ברעך עד שקר: (כ) מרמה כלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה. שהחורש והחושב על רעהו רעה לבו מלא תוך ומרמה, וליועצי שלום שמחה שיועצי שלום המטילים שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחברו שמחה תבוא להם: (כא) לא יאונה לצדיק כל און ורשעים מלאו רע. שלא תזמין לידו שום עבירה וכמו שדרשו ז"ל¹⁴ אדם נשמר מן העבירה מעם ראשונה ושנייה מכאן ואילך הקב"ה שומרו שני' (שמואל א' ב' ט') רגלי חסדיו ישמור, ורשעים מלאו רע כי הם מלאים על כל גדותם מחשבות רעות און ומרמה ופסוק זה ע"ד מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה¹⁵: (כב) תועבת ה' שפתי שקר ועושי¹⁶ אמונה רצונו. כת שקרים מתועבים שאינם מקבלים פני שכינה ועושי¹⁶

¹ סי' ע"ב. ² בכ"י שאומרו. ³ במיוחס לו. ⁴ בשם מדרש אגדה. ⁵ בכ"י משל. ⁶ המלים מן "יש בוסה" כתובות בכ"י במעוה לפני הכתוב יפח אמונה. ⁷ ע"י במיוחס להראב"ע. ⁸ כ"ב ע"א. ⁹ פ' ל"ה, אבל לא בשלימות. ¹⁰ ע"י מכלל יופי בירמיה שם. ¹¹ ע"י מכלל יופי. ¹² בכ"י לעד. ¹³ בכ"י אשתיקנה, וכונת מחברנו היא אולי כי שלמה מספר מה מה שהיה רגיל לעשות וע"כ בא בכנוי מדבר בעדו. ¹⁴ יומא ל"ח ע"ב. ¹⁵ פרקי אבות פ"ד מ"ב. ¹⁶ בכ"י ועושת.

משלי יב, כב-כו

אמונה רצונו כמד"א (תהלים ל"ו ג') שכן ארץ ורעה אמונה וסמך ליה (שם שם ד') והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך: (כג) אדם ערום כוסה דעת ולב כסילים יקרה אולת. ע"ד (קהלת י' ג') ואמר לכל סכל הוא וכן במדרש¹ ואמר אדם ערום זה שאינו מתנאה בחכמתו ולב כסילים זה המתנאה בחכמתו. וי"מ² כוסה דעת מענין כסות ואמר ולב כסילים כי לבם הוא סיהם מיד שיעלה דבר בלבם יוציאוהו בסיהם מבלי מיתון: (כד) יד חרוצים תמשול ורמיה תהיה למס. החרוצים מעשיהם במשפט ואמונה [ולכן ידם] תמשול ורמיה תהיה למס כלומר יד איש רמיה תהיה למס עובר החרוצים המשלים: (כה) דאגה בלב איש ישחנה וכבר טוב ישמחנה. תרגום מילתא דחילתא בליבא דנברא מרחלא ליה (מילתא עציבא) ומילא מכתא מחרי ליה שהדאגה משחה ומשפיל הלב וכבר טוב משמחו ע"ד (לקמן מ"ו ל') ושמועה טובה תרשן עצם, או יהיה מעם דבר טוב דברי תורה כמד"א (לעיל ד' ב') כי לקח טוב ואמר (תהלים י"ט מ') סקודי ה' ישרים משכחי לב ואמי ישמחנה³ לשון נקבה ע"ד (יחזקאל מ"ו ל') מה אמלה לבתך. ור' דוד קמחי ז"ל פ' דאגה בלב איש ישחנה כאשר יש דאגה בלב איש שידאג על כחיתו ישחה הדאגה וישפילה וכדבר טוב ישמחנה כלום ישיב הדאגה לשמחה בדבר טוב שידבר כנגד לבו ויאמר השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך (תהלים נ"ב ג') וכיוצא בדברים האלה שהם דברי הנסחון בשם ויסיר הדאגה מלבו ואמר ישמחנה ע"ד (איוב מ"א י"ד) ולפניו תדוך דאגה עכ"ל בשרש שחה⁴. כפ' שמיני דיומא⁵ דאגה בלב איש ישחנה חד אמר ישיחנו לאחרים וחד אמר יסיחנו מרעתו ע"כ ולדעת האומר ישיחנו לאחרים יתפרש חצי הפסוק השני ודבר טוב ישמחנו חבירו ישמח את הדואג והזהירו שלמה ע"ה ממדה זו כי היא מדה קשה עד מאוד אמרו כי הדאגה היא המיתה המכעית והמדה הזאת היא מהלב כאשר אמר ארתחשסתא לנחמיה (נחמיה ב' ב') מדוע פניך רעים ואחא אינך חולה אין זה כי אם רע לב ומדה זו באה למי שביקש קנייני העולם הזה הנתנים מיד אל יד וכשישיגם ויפקדם ידאג אבל הנלבב המשכיל המהביל כל קנייני העולם הזה ומתעסק בדברי אלקים חיים כל היום ישמח ויעלז וישיש בשמחתה וכבר אמר⁶ הדאגה כלות הלב הדאגה על מה שהיה והיגון על מה שיבא על כן הזהר והשמר מהדאגה כי הדאגה חולי המות ושתית סם המות יותר קלה מהדאגה ואמרו מליצי המוסר⁷ ההפך שלא יקרהו שום מקרה בעולם הזה והוא עולם המקריים הנה חפץ שלא יהיה הויה והפסד והחפץ שלא יהיה הויה והפסד שהוא מבעי הנה חפץ שלא יהיה דבר מבעי והחפץ שלא יהיה דבר מבעי הנה חפץ הנמנע והחפץ הנמנע חפץ הפסיד חפצו והמפסיד עמל על כן כשלא יהיה מה שתרצה רצה מה שיהיה ואמרו⁸ על מלך אחד שלקח חיה אחת מחיות השדה קרובה במטבעה למטבע האדם ואספה בנית כלאים⁹ חדש ימים ולסוף שחממה ומצא [145 a] לכה נמס ראה כמה קשה מדת הדאגה והיגון: (כו) יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם. יתר שם תואר כלר יש לצדיק יתרון יותר מרעהו וכן תרגם מב מן חבירה צדיקא, ודרך רשעים תתעם שדרכם הרעה מתעה

¹ מדרש משלי. ² ע"י ס' חוקה לר"י קמחי צד י"ח. ³ בכ"י ישחנה ושתחנה. ⁴ ע"י

מכלל יופי. ⁵ בכ"י מבעות כפ' שני והוא דף ע"ה ע"א. ⁶ ע"י מוסרי הפילוסופים שער שני מ"א ס"י י"א וי"ב ושם הענין שזה והלשון משונה. ⁷ לא נודע לי מקורה. והמלות "המפסיד עמל" אינן ברורות כל צרכן. ⁸ ע"י שם שער הנזל פ"י סי' ב'. ⁹ בכ"י כלאים.

אותם בצאתם מן הדרך הישר. והחבר ר' משה ה' נחמיאש ז"ל ס' יתר מרעהו [צריך] כל צדיק יש לו [יתר] שאת מרעהו חבירו צדיק כי מלמדים זה את זה דרך ה' ודרך רשעים תתנם שאסיפת הרשעים מתעה אותם לרשעים שמלמדים זה את [זה] רשע ומעוות. ובאגד' תהלים פ' נ"ז² מפרש ססוק זה על דוד עם שאול יתר מרעהו צדיק [מרעהו] זה שאול שני' (ש"א מ"ו כ"ח) ונתנה לרעה המוכן ממך צדיק זה דוד שני' (שם כ"ד י"ח) כי צדיק אתה ממני: (כו) לא יחרוך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ. פ' ר' יוסף קמחי ז"ל³ שקיבל כך פ' הפסוק הזה כי דרך הציידים שיצודו עופות שיעשו להם כויה בשרש הכנף כדי שלא יברחו מידם ואינו מקצץ בכנפיהם כעבור שישארו בכנפיהם והם יפסו למוכרם בשוק ואותו הצייד שהוא בעל רמיה לא ישאר לו צידו בידו עד שיעשה לו כויה כי קודם יעוף מידו ויאבד ממנו וזה ד"מ על העושר והממון שמקצץ אדם בחסם וברמיה כי מהרה יאבד וענין החירוף ידוע בדברי ז"ל כאומר⁴ רב ססרא חריך רישא ובלשון ארמי לא תתחרך. ומשפט הפסוק לא יחרוך איש רמיה צידו שלא ישיג להכהב צידו פ' שלא ישיג לאוכלו והון יקר אדם חרוץ כי החרוץ דבריו באמונה דובר יקר ונכבד⁵. וי"מ חרוץ שם כל' היקר שכהון האדם הוא החריצות. והנה פ' עד הגה כל רמיה וחרוץ שבספר הזה מענין (לקמן כ"ו י"ט) כן איש רמה את רעהו ומענין (מלכים א' כ' ח) כן משפטין אחת חרצת שמעטו נזרת⁶ וכך נוכל לפרש בכל הספר כל רמיה וחריצה שהם זה כנגד זה בספר הזה בענין אחד. וי"מ⁷ חרוצים מגו' (שמות י"א ז) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו שענינו לא הגיע את לשונו וחרוץ וחרוצים מגו' (ירמיה י"ד י"ח) סחרו אל ארץ לא ידעו (תהלים ל"ח י"א) לבי סחרחר ותרני סביב סחר סחר שהם מסבכים סחר סחר את החרוצים לבקש טרפם באשר ימצאו ורמיה היא העצלה הפך התנועה והזריזות ומ"מ שני הפירושים יוצאים למקום אחד כי העצל הזה כשלא ימצא טרפו הוא טרמה הבריות ולא יחוש אם יקנה ממון בתרמית מה שאין כן בסוחרים ובחרוצים כי משתדלים לעשות מלאכה ואינם חפצים רק בצדק ומשפט לא בגזל ותרמית. וי"מ⁸ חרוצים מגו' (תהלים ס"ח י"ד) כירקע חרוץ והוא הזהב כלומ' הסוחרים בעלי הזהב וכבר הארכתי בדבר אבל יש לו תועלת בכל הספר. ותרנום הפסוק לא יסתכל צידא לנכרא ניכילא ומזליה דבר נש דהבא יקרא. וכב"ר פ' ס"ז מפרש ססוק [זה] על יעקב ועשו לא יחרוך רמיה צידו זה עשו שלא הועיל לו צידו וכל כך למה והון אדם יקר חרוץ כדי שיבא יעקב וימול ברכותיו שהוא עיקרו של עולם והם חרוצים לו מעולם, ואית' נמי בתנחומא פרשת תולדות יצחק. ובסר' כיצד מעבדין⁹ אמר רב שימא משום ר' אלעזר בן עזריה מאי דכתי' לא יחרוך רמיה צידו לא יחיה ולא יאריך ימים ציד הרמאי פ' בעין עטריקין יחרוך יאריך יחיה יאריך ימים והמעם שלא יחיה ויאריך ימים מי שהרמיה צידו וכו' כדאמר' התם, ואית' בעי"ן פ' ראשון¹⁰ ומייתי לה על ההיא באם עושה תורתו חבילות חבילות מתמעט ואם קובץ על יד ירכה והכי איתא התם¹¹

¹ ע"י מבוא וז"ל שהייתי ר"ס ה' נחמיאש המוכר בשו"ת זכרון יהודה לרכינו יהודה בן הרא"ש ס' ג"ב וס"פ וזו אשר חתם על פ"ד עם הר"י נחמיאש בענין מוסר שם ס' ע"ת. ² צ"ל פ' ג"ח. ³ ע"י פ' חוקה לר"י קמחי וגם המכלל יופי חביא פירוש זה בשם הריק"ם. ⁴ קרושין מ"א ע"א. ⁵ ע"י רש"י. ⁶ באמת נמצא עד כה פירוש כזה למלות רמיה וחרוץ רק פעם א' היינו לעיל י"ד (תני' עוד לעיל כתוב כ"ד). ואולם בכלל דברי מחברנו פה נראה כאינם במקומם הראוי. ⁷ לא מוצאתי בשום אחד מהמפרשים שבידינו. ⁸ ג"ד ע"ב. ⁹ ו"ש ע"א. ¹⁰ עירובין שם.

משלי יב, כז-כח. יג, א-ד

אי"ר [שימא משום ר'] אלעזר בן עזריה מאי דכתיב לא יחרוך רמיה צידו לא יחיה ולא יאריך ימים ציד הרמאי שכל מי שמרמה וצד את הבריות ראה כמה הוא מספ' שנרמס גרמות רבות לא יחיה ולא יאריך ימים כי אז לא יתקיים הססוק (דברים ל' ב') כי היא חייך ואורך ימך בידו רב ששם אמר ציד הרמאי יחרוך כי אחי' רב דימי [אמר] משל לצייד [שצד צפרים ומשבר] כנפיהם אם משבר כנפיה של ראשונה על ראשה מתקיימת ואם לאו אינה מתקיימת, מפרש הססוק על דרך המרמה וכי לא יחרוך רמיה צידו בן יחרוך מי שהוא צייד רמאי יודע לרמות העופות [145 b] אשר ימסרובידו יש לו עופות לחרכן באש ולאכול וכיצד הוא הרמיה הזה שכל ראשונה וראשונה שהוא צד שובר כנפיה על ראשה ומעם על ראשה שדרך העופות כשנלכדות בסח מבקשות לעוסף ומרימות כנפיהם למעלה מראשיהם עד שיצוד השנייה אין מתקיימת בידו ששטרם שיצוד תכרה הראשונה² והנה המשל הזה למי שקובץ על יד שירבה: (כח) בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות. מעם הססוק מעמי' רבות שנים יוסיפו על ימי האדם כעד מעשי הצדקה ודרך נתיבה אל מות כי לא תקצורנה שנות הצדיקים והלא הכתוב אומר (לעיל י' ב') וצדקה תציל ממות פי' חיים חיי הנפש אל מות שלא יהיה לכם מות הנפש כמות הגוף. נתיבה במסיק הא³:

יג.

(א) בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע גערה. בתרגום בר הכימא מקבל מדרותא דאבא. והר' דוד ז"ל⁴ סי' אב מגז' (דברים י"ג ט') לא תאבה כלומר בן חכם [אובה] מוסר אביו רוצה מוסר אביו ולץ לא שמע גערה כי לא תחת בו גערה. ד"א⁵ בן חכם מוסר אב⁶ כשתראה בן חכם בידוע שיסרו אביו וכשתראה לץ בידוע שלא שמע גערה בבית אביו (טלכים א' א' ו') שלא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית. כך סי' ר"י ז"ל⁷: (ב) מסרי פי איש יאכל טוב ונפש בוגדים חמס. כתרגומא מסרי פומא דנברא נשבע טוב ונפשיהון דבוזי⁸ תתחמין, הענין שמסרי פיהו ישבע איש טוב שישולם לו שכר טוב ונפש בוגדים תשבע שכר החמס שעשה. וי"מ⁹ נפש מגז' (בראשית כ"ג ח') אם יש את נפשכם כלום' שתאות הבוגדים לעשות חמס. ונוכל לפרש מסרי פי איש ישבע טוב מוסר על בן חכם כלומר פרי פי איש שהוא האב ישבע הבן: (ג) נוצר פי' שומר נפש שושק שפתיו מחתה לו. שושק מגז' (יחזקאל ט"ז כ"ה) ותפשקי את רגליך לשון סתיחה ולא תמצא במקרא אלא בענין ניאוף כריכור שושק שפתיו וכמעשה ותפשקי [את] רגליך וכן נמצא בלשון ערב¹⁰ ומעם הססוק מי שיסגור עליו דלת שלא ידבר רק אחר שיכון מחשבתו היטב שומר נפשו ומי ששושק שפתיו לדבר תמיד כל רוחו בלי מיתון מחתה לו ולפעמים [רבות] דבר בספר הזה בענין זה ולהזכיר: (ד) מתאוה ואין עצל ונפש חרוצים תרושן. להזהיר על ההשתדלות ולהרחיק מן עצלות, והר"י ז"ל¹¹ סי' ט' שמתאוה נפשו ואין תרע שהוא עצל ועי"ד¹²

¹ בכ"י אורח, ובעירובין שם בזה"ל: משל לצייד שצד צפרים אם ראשון ראשון משבר כנפיו משתמר ואם לאו אין משתמר וכי ע"ש. ² כל הלשון פה מנומגם ונראה שנפלו בו טעויות. ³ עיי' מכלל יומי. ⁴ עיי' מבוא. ⁵ עיי' רש"י. ⁶ בכ"י בו. ⁷ בפירושו רבנו יונה וגם בפ' ריק"ם שבידנו ליתא. ⁸ בכ"י וכוותו. ⁹ עיי' רש"י. ¹⁰ ר"ל שגם בלשון ערב "מסק" ענינו נטיה לתאוה והשתדלות המדות, ועיי' סי' השרשים לרי"י בן גנאת ש' פסק. ¹¹ הוא רבנו יונה עיי' בגדפס. ¹² מגלתו ע"ב.

ינעתי ולא מצאתי אל תאמין: (ה) דבר שקר ישנא צדיק ורשע יכאיש ויחסיר. כל הבריות או נפרש כל הפסוק על הצדיק שישנא כל דבר שקר ולכך יכאיש¹ ויחסיר כל רשע הדובר שקרים. יכאיש ויחסיר מגו (בראשית ל"ד) להבאישיני (ישעיה כ"ד כ"ג) וחסרה הלכנה: (ו) צדקה תצור תם דרך ורשעה תסלף חמאת. תרגום צדקתא תנמור לאלין דתמיטין באורחתהון ורשיעא מטלטל בחטוהי. אנו רגילים לקרוא תם בקמץ חטף ויש קורין אותו בקמץ² ונכון הוא. טעם הפסוק צדקה תצור תם דרך ורשעה תסלף חמאת תסלף ותעוית איש חמאת³ [או יהיה] משפטו⁴ ורשעה תסלף הישרה עד שתעשינה חמאת. ס"א מעמו כי רשעת הרשע גורמת עליו שיעשה מהחמאות החמאת המסולמת וכמזהו התשוב עול⁵ שעושים עושים מהעול המתועב וזה טעם מום רע יתר ממום אחר: (ז) יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב. ס"י מתעשר מגול וחמס ולסוף אין כל ויש מתרושש מפיזור ממון צדקה ולסוף הון רב. ס"א⁶ אעפ"י שמחשב אדם בענינו ורואה כי אין צורך לתקנת דרכו אל יזעף ואל ישלול במחוגו מהב"ה כי כמה פתחים למקום תרע לך שהרי יש מתעשר ואעפ"י שאין כל כלומר שלא היה לו שום דבר מתחלה מגו (מלכים ב' ד' ב') אין לשפחתך כל וכן אם יש לו ממון אל יגבה לבו בממנו כי יש מתרושש אעפ"י שהיה לו הון רב. ס"א⁷ יש מתעשר ואין כל אין בו חכמה שהיא העושה האמיתי מתרושש והון רב אם⁸ יש בו חכמה. ס"א⁹ מרת בני אדם כי יש שאומרים שהוא עשיר [146 a] אעפ"י שאין כל וי"א שהוא רש אעפ"י שיש לו הון רב. ס"א¹⁰ יש מתעשר ואין כל אם אינו שמח בחלקו מתרושש והון רב אם הוא שמח בחלקו: (ח) כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע נערה. ס"י כפר נפש איש הוא עושרו שפוסק ממנו צדקה לעניים ואימתי כשרש לא שמע נערה שנתן לו הצדקה בדברי פיוס ותחנונים לא שיתן לו צדקה ויכלימהו עליה וכבר אמרו¹¹ גדול המסיסו מן הנותן לו. ס"א¹² כוסר נפש איש עשרו כלומ' חורתו ורש בדברי תורה לא שמע נערה כי לא תחת נערה אלא במבין. ס"א¹³ מספר מנהג העולם שמעלילין ומבקשים תואנות על העשיר לתת כוסר נפשו כאשר יושח עליו ומי שיוודעים [כן] שהוא רש אינם מעלילים עליו ולא שומעים נערת שומר ונוגש. ובמדרש¹⁴ מסרש פסוק זה על מחצית השקל שהשוה בו עשיר ועני ולא שמע העני מן העשיר [נערה] לומר גדול חלקי מחלקך: (ט) אור צדיקים ישמח וגו' רשעים ידעך. ס"י אור הצדיקים יורח תמיד כאור השמש שני בו (תהלים י"ט ו') ישיש נכבד לרוץ אורח וזה טעם ישמח האור וזרח נראה כשמת וגו' רשעים ידעך ויכבה כי יחסר שמנו וילך לכליון חרוץ. ס"א הטעם האור והנר¹⁵ רמז לנשמות האצולות מאור השם ודמה נפש הצדיקים לאור השמש הזורח ונפש הרשעים לנר שאין לו העמדה ויכולת בזמן מועט ומעם הפסוק שנמשות הצדיקים בהתדבקם באלהיהם [תשמחנה] וכענין שני (ישעיה ס"א י') תגל נפשי באלהי (תהלי ס"ד י"א) ישמח צדיק וחסה בו ונמשות הרשעים תרעך מתכלה ותאבד מתוך הקהל ומחיי העולם הבא: (י) רק בודון יתן מצה ואת נועצים חכמה. יתן המויד מצה ומריבה בעולם ועם נועצים חכמה להנצל מאוהב מצה ואת

1 עיי' מאירי. 2 עיי' רש"י ובמיוחס להראב"ע. 3 בכ"י המשפטי. 4 כתוב כזה אינו במקרא ומההמשך נראה שבמקום התשוב ואלו התעיבו ואולי רחשו לנגד מחברנו דברי הכתוב בתהלים וי"א א' התעיבו עליה וכן זכרנו חסדו. 5 עיי' מאירי. 6 בכ"י גם. 7 עיי' פירוש הרב לפרקי אבות פ"ד מ"א. 8 ב"ב מ"ע"ב. 9 עיי' רש"י. 10 עיי' מאירי. 11 רש"י הביא ג"כ דרשה זו בשם מדרש אגדה. 12 בכ"י והנה.

כמו עס: (יא) הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה. תרג' ממזגא מן עלוא ברמיותא יזער ודמכניש ויתקרב למסכניא סניא ממזגא כלומ' ההון כשהוא מקובץ מהבל בנוילה וגניבה ימעט וקובץ על יד שממזגו יניע כפיו וידיו ירבה, והאמת כך הוא כי הממון הבא לאדם על ידי יגיעה ועמל לא יוציאנו אלא במקומות הראויים לעשות משפט וצדקה והממון אשר לא כן יוציאנו ללא דבר א"כ ראוי שירבה זה וימעט זה. ד"א¹ הון מהבל ימעט מהבל סיוור שיפור ממנו ואפ"י מעט ימעט ממנו וקובץ על יד ירבה. ובריש כיצד מעברין² אמר רב אחא בר רב חסדא אמר רב הונא מאי דכתיב הון מהבל ימעט וגו' אם אדם עושה תורתו חכילות חכילות ימעט וקובץ על יד ירבה, ואית' בע"ז סרך ראשון³. מכאור הענין שהלומד הדבר ביחיד ימעט ששוכח מה שלומד שאינו יכול לחזור על הדבר פעמים רבות וקובץ על יד מעט מעט ירבה וכדאמ' התם⁴ רב נחמן בר יצחק אמ' אנא עבדתא ואקיים תלמודי בידי, ולמדריש הזה אנו תופשין הון מהבל ימעט שדרשו חכילות חכילות ואותיות אחה"ע מתחלפים: (יב) תוחלת ממושכה מחלה לכ ועץ חיים תאוה באה. פי' כשמיחל האדם להוציא חפצו ותוחלתו נמשכה והוא מחלת לבו וכשתאוה באה התאוה היא עץ חיים ומרפא. ואמ"י⁵ כי כתב אדם אחד למלך אחד ד' טורים המור האחד הצורך והתוחלת הביאנוי אליך והשני עם החסרון אין סבל על העכוב והנ' החזרה מכלי הצלחה נקמת באויבים והד' או הן עושה פרי או לאו מניח. ובפסיקת' החדש⁶ תוחלת ממושכה מחלה [לכ] זה מארש אישה ובוועלה לאחר זמן ועץ חיים תאוה באה זה המארש אישה ובוועלה מיד, ד"א תוחלת ממושכה מחלת לכ זה דוד שנמשח ומלך אחר שתי שנים ועץ חיים תאוה באה זה שאול שנמשח ומלך מיד, ד"א תוחלת ממושכה וגו' אלו ישרי ער שלא ננאלו אתה מוצא כיון שבא משה אצל ישראל ואמר להם אמר לי [146b] הביה לך אמור להם לישרי' (שמות ג' ט"ז) בני סקד סקדתי אתכם אמרו לו משה רבינו לא עדיין זמן פקודה (איוב ו' י"א-י"ב) מה כחי כי אייחל ומה קצי כי אאריך נפשי אם כח אבנים כחי אם בשרי נחושה אם כחן של אבנים כחנו ואם בשרינו של נחושת הוא וכיון שא"ל (שמות י"ב ב') כחדש הזה אתם ננאלים אמרו דין סימן טוב ועץ חיים תאוה באה ע"כ. ובס' אין עומדין⁷ א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן המאריך בתפלתו ומעיי' בה סוף בא לידי מחלת לב מאי תקנתיה יעסיק בתורה שני' ועץ חיים תאוה באה ומנא לן עץ חיים זו תורה שני' (משלי ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה: (יג) בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא יושלם. ע"ד שאמ"ל⁸ אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום לכך הזהיר שלמה ע"ה ואמר בז לדבר יחבל לו. י"ט⁹ מגזר' (דברים כ"ד ו') לא יחבול רחיים ורכב כלומ' יתמשכן לו וטעמו ימסר בידו צא ולמד מאחי יוסף שמכרו את יוסף ולסוף נמסרו בידו וכן אנשי גלעד ליפתח ואחיו לרוד ומנבלט וטוביה לנחמיה וכמהם רבים. וי"ט¹⁰ יחבל לו מגזר' (שיר השירים ב' ט"ז) מחבלים כרמים ומעם הסוסק בז לדבר המוסר יחבל לו וישחת בעכוורו וירא מצוה הוא

¹ עיי' מאורי. ² ג"ד ע"ב. ³ י"ט ע"א. ⁴ ערובין שם. ⁵ עיי' מוכתר הפנינים שער התקוה. ⁶ פסיקתא דרב כהנא פסקא ו' דף מ"ד א' וקצת שינוי לשון שם כי שם איתא ונטלה לאחר זמן. ⁷ ל"ב ע"ב. ⁸ פרקי אבות פ"ד מ"ו. ⁹ עיי' ר' סעריה גאון. ¹⁰ לא מצאתי בפרושים שבידנו.

ישולם ישב בשלום והתרגום ישתלם מכתא. ובמדרש תהלים פ' ל"ד אמר דוד לפני ה' כל מה שעשית יפה עשית אבל השמות שנבראת מה הנאה יש לפניך כשאדם הולך בשוק ומקדע בגדיו והתינוקות רצים אחריו ופעם משחקים ממנו זה נאה! לפניך א"ל ה' דוד על השמות אתה קורא תגר ח"י שחצמור לו וכן הוא אומר שלמה בן לדבר יחבל לו שיחמשכן לו כענין שני (שמות כ"ב כ"ה) אם חבול תחבול, ד"א א"ל ח"י שחצמער ותתפלל עליו עד שאתננה לך לא עשה מעט עד שהלך דוד אצל אביש והוצרך לעשות עצמו שומה וכו' כדאית' התם ע"כ, צא ולמד לפי שדוד קצץ² כנף המעיל אשר לשאול ויכסוהו בכנדים ולא יחס לו (מ"א א' א') הוי בן לדבר יחבל לו הוא בזה את הכנדים לכך אינו נהנה מן הכנדים: (יד) תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות. תורת חכם מקור חיים שהוא מלמד לסור ממוקשי מות והם הפשעים. ד"א³ תורתו מקור חיים נובע לכל באי עולם ללמד לסור ממוקשי מות: (טז) שכל טוב יתן חן ודרך בוגדים איתן. פי' המשכיל לבד ימצא חן בעיני אלקים ואדם ע"ד (לעיל ג' ד') ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם ודרך בוגדים איתן מנוי' (דברים כ"א ד') נחל איתן (במדרש כ"ד כ"א) איתן מושבך שהוא תקף וחזק וקשה ותרגו' ואורחא תקיפא דכוזי תיכר: (טז) כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת. במס' מגלה⁴ כל ערום יעשה בדעת זה דוד כמדאי' (מלכים א' א' ב') יבקשו לאדוני המלך נערה וכל מאן דהוי ליה בריתא מסיק ליה ניהליה וכסיל יפרוש אולת זה אחשוורוש דכתיב (אסתר ב' ב') ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו וכל מאן דהוי ליה בריתא אשטרא ניהליה מיניה: (יז) מלאך רשע יפול ברע וציר אמונים מרפא, לשולחיו. ובמדרש⁵ מלאך רשע יפול ברע זה בלעם שא"ל ה' (במדרש כ"ב ל"ה) לך עם האנשים והרשע ליתן עצה לכלל ברע ונפל ברע שנהרג בחרב וציר אמונים מרפא זה משה שני' בו (שם י"ב ז') בכל ביתי נאמן הוא ונתנה על ידו תורה שני' בה (לעיל ג' ח') רפאות תהיה לשרך וגו': (יח) ריש וקלון פורע מוסר ושומר תוכחת יכבד. פי' מי שהוא פורע מכבד המוסר לוקח לו ריש וקלון אבל שומר תוכחת יכבד: (יט) תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע. פי' תאוה אינה עריבה לנפש אלא בהיותה אבל אחר היותה מתחרט אדם עליה ואס' הכי תועבת כסילים סור מרע אעפ"י שידועים שהתאוה עוברת כמעט קט וגמצאת [אחריה] חרטה אינם סרים מלרדוף אחריה. ד"א⁶ לפי שהתאוה תערב לנפש כשתהיה לפי תועבת כסילים סור מרע ויהיה נהיה מענין (דברים ד' ל"ב) הנהיה כדבר הגדול הזה. ונוכל לפרש נהיה מנו' (דניאל ב' א') ושנתו נהייתה עליו והוא מענין שבר [147 a] וכחות ומעם הפסוק מי שהוא בעל נפש כשמשבר⁷ תאוותיו אז יערב לו אבל הכסילים תועבתם סור מרע שכבר הורגלו בו וההרגל על כל דבר שלשון: (כ) הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. והכתיב הולך את חכמים וחכם והכל אחד אלא שזה לשון צווי וזה לשון מקור, ותרגו' דמהלך עם חכמי יתחבר ודמתחבר עם סכלי מבאיש ליה. ורועה מנו' (לקמן כ"ז י') רעך ורע אביך ירוע מנו' (תהלים כ' ט') תרועם בשבט ברזל ואמרו⁸ כי מנהג כשרוצה המלך להעניש מי שחטא לו אם חכם הוא אוסר עמו

¹ בכ"י נראה. ² בכ"י קצץ. ³ ע"י רש"י. ⁴ י"ב ע"כ. ⁵ רש"י הביא ג"כ דרשה זו

אכן במדרש לא מצאתיה. ⁶ ע"י רש"י. ⁷ בכ"י כשמשבר. ⁸ בכ"י ואמר.

משלי יג, כ-כה

כסיל כרי להענישו עונש גדול ואמרזו בעלי המוסר¹ השתדל לשכת במושב בעלי השכל הן אוהבך הן אויבך כי השכל אוהב בשכל וצוה חכם אחד לבנו בראותך חבורות אנשים יושבים הן להם שלום ושם ביניהם אם ראית אותם מדברים בדברי חכמה התמיד ישיבתך ביניהם ואם לאו קום מביניהם. ושמעתי פי יפה לר' אברהם ן גליני ז"ל² הולך את חכמים יחכם שהולך בעקבות החכמים יחכם ואפי' שהוא זנב ע"ד³ הוי זנב לאריות ורועה מגז' רועה צאן כלומר ומי שהוא ראש וקצין ורועה כסילים ידוע אעפ"י שהוא ראש ע"ד⁴ ואל תהי ראש לשועלים, והמעם כי החכמים ילמדוהו ויכבדוהו והכסיל לא כן יאמר כי דרך הארי לשום זנבו על ראשו ודרך השועל מרוב הקור ישים ראשו בשוליו ומשלו משל יפה במדרש⁵ למי שנכנס לחנות של בושם אעפ"י שאינו מוכר לו ולא לוקח ממנו הוא יוצא והרי בגדיו מכושמות ואין ריחו זו מעליו כל היום ועליו הכתוב אומר הולך את חכמים יחכם ורוע כסילים ירוע משל לאחר שנכנס לחנות של בורסקי אעפ"י שאינו מוכר ולוקח כלום יוצא וריח בגדיו מלוכלכים ואין ריחו זו מעליו כל היום הוי ורועה כסילים ירוע ולא עוד אלא מי שמהלך עם חכם כל מי שרואו מהלך עמו אומר [לולי שהוא חכם לא היה הולך עם חכם כמותו וכל מי שהולך עם כסיל כל מי שרואה אותו אומר] לולי שהוא כסיל לא היה מהלך עם הכסיל הזה: (כא) חמאים תרדף רעה ואת צדיקים ישלם טוב. בתרגו' לחמאי תרדף בישתא, ויש הפרש בין החמאים וחוטאים כי החוטאים נקראים החוטאים סעם או שנים וחמאים הם שהורגלו בחמאים עד שיפול עליהם שם חמאים וכן נגז' ונגז'. ואת צדיקים ישלם טוב, מי שבידו לשלם והוא השם: (כב) מוכ ינחיל בני כנים וצפון לצדיק חיל חוטא. התרגו' נברא מכא מורית לבני כנויה ומתנטר לצדיקא עותרא דחמאה, ע"ד (איוב כ"ו י"ז) יכין רשע וצדיק ילכש ואומר (אסתר ח' ב') ותשם אסתר את מרדכי על בית המן: (כג) רב אכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט. והכת' אומר (לקמן כ"ג ב') אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו על כן רב אוכל תחלת עבודת ותבואת שדה העניות [תעשה] עכד כי זולל וסובא יורש ויש נספה בלא משפט מגז' (לעיל ח' כ"א) להנחיל לאוהבי יש שהממן נספה כשלא יוציאוהו כראשו וכמשפטו כהלכתו וכאשר אמר חכם אחר⁶ הסיפוק בממן חצי ההוצאה. וי"א⁷ לפעמים יש רב אכל ורב תבואות בניר ראשים שיעברו אדמתם ויעדרוהו ויחרשוהו כרת וכהלכה וישכעו לחם ויש נספה בעבור שאינו יודע משפט נירה וזריעה וכענין שנאמר ('שעיה כ"ח כ"ז) ויסרו למשפט בענין הזריעה ותרגם סגיאות עיבורא חקל מסכנא ואית דמוסיף ברלא פלח בתלקתיה⁸. ובמס' חגיגה ס"א⁹ דורש ויש נספה בלא משפט כששולחין מלאך המות להמית אדם ומתחלף לו שמו באחר ששמו כשמו וממית אותו: (כד) חושך שכמו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר. בתרגומו¹⁰ דחשך שכמיה סני בריה ודרחים ליה מקדם ליה מרדחא, שחרו מגז' (הושע ו' ג') כשחר נכון מוצאו ומעם הפסוק שהחושך שכמו מלרדות את בנו לסוף בא לשנאתו כי יצא לתרבות רעה ואוהבו שחרו מוסר תמיד לכקרים ייסרהו [מפי] ר' אברהם ז"ל¹¹: (כה) צדיק אוכל לשובע נפשו וכמן רשעים תחסר. בתרגומו¹² [צדיקא] אכל ושבעא נפשיה כי הצדיקים

¹ ולא נדע לי מקור האומר. ² ע"י מבוא. ³ פ"א פ"ד מ"כ. ⁴ שם. ⁵ מדרש משלי

⁶ ע"י מבחר הפנינים פ"ד. ⁷ בב"י וא' יוני' במיוחד להראב"י. ⁸ תרגום שבידנו תרגם בל"א.

⁹ ר' ע"ב. ¹⁰ בב"י בתרגום. ¹¹ ע"י מבוא. ¹² בב"י בתרגום.

אינם אוכלים רק לקיום הנפש לא לתאות המאכל וכאשר נמר אכילתו¹ הצדיקים אוכלים בשביל שיחיו וברשעים כתיב בשביל [147 h] שנאכל² וזה טעם ובטן רשעים תחסר ואינו שבע והפסוק שאמר בצדיק לשון נפש וברשע לשון בטן שזה רוחני וזה גופני. ובפסיקתא תמיד³ צדיק אוכל לשבע נפשו זה אליעזר עבד אברהם שאמר לרבקה (בראש"י כ"ד י"ז) הנמיאני נא מעט מים מכרך גמיה אחת ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר ליעקב (שם כ"ה ל') הלעיטני נא שפער פיו כגמל ואמר אנא פתחי לסומי ותהא משלח ואויל, ד"א צדיק אוכל לשבע בטנו זה רות המואביה דכתיב בה (רות כ' י"ד) ותאכל ותשבע ותותר ששרתה ברכה במעיה ובטן רשעים תחסר אלו אומות העולם וכו' כדפ"ה החם. ותוכל לסרש צדיק אוכל לשבע נפשו שהקב"ה משלח ברכה במאכלו ונמצא שבע ורשע ע"ד (מלכים ב' ד' מ"ד) ויתן לפניהם ויאכלו ויתירו כדבר ה' ובטן רשעים תחסר שמשלח טארה כמאכלם ע"ד (מלאכי ב' כ') וארותי את ברכותיכם. ס"א צדיק אוכל לשובע נפשו ונמצא אוכל בכל שעה שאוכלים בני אדם ובטן רשעים תחסר שלמעט אוכלים אכילה נסה שטעככות אותם לאכול אכילות רבות. ד"א⁴ כמעט (תהלים ל"ד י"א) כפירים רשו ורעבו וגו'. ונכנס פסוק חשך שבטו שונא בנו בין רב אכל ובין צדיק אוכל להודיע שצריך האדם להישתדל להודיע להזהיר את בנו מאכילות נמות הא סורר ומורה לפי שהוא זולל וסובא ירדה התורה לטוף דעתו ונתחייב סקילה, ואמרו מליצי החכמה⁵ זיני בישי סעודה שהנאתך משוך ירך היטנה:

יד.

(א) חכמות נשים כנתה ביתה ואולת בידה תהרסנו. החית כפתח שהחכמה בנשים כנתה ביתה כאביגיל שמצלת את בעלה וכאשת און בן פלת כמו שטפורש בפי' חלק⁶ ואולת בידה תהרסנו כאשת קרח ואיזבל אשת אחאב: (ב) הולך בישור ירא ה' ונלוו דרכיו בזהו. לירא את ה' נלוו דרכיו הוא הסך הולך בישור שאינו הולך בדרך מיושר אלא מטה דרכו והולך דרך עקלקלות ושני הפכים שונאים זה את זה. ד"א⁷ בוויה מוסב על השם האמור בפסוק ע"ד (במדבר מ"ו ל"א) כי דבר ה' בזה: (ג) כפי אויל חטר גאווה ושפתי חכמים תשמורם. ישרש גאווה, כלבו שרש הגאווה ולשונו הענף מגו' (ישעיה י"א א') ויצא חטר מגווע ישי. ד"א⁸ שדברי ולב אדם כמו החומר והוא השבש שמכין בו. ד"א⁹ דבריו גורמים לו להכותו בשבט כאילו שבטו בסיו ושפתי חכמים תשמורם תשמרם מלדבר גבוהות כי שפתיים כדלת נחשבה לשמור מוצא פיהם: (ד) כאין אלפים אכוס בר ורב תבואות ככח שור. תרג' אתר דלית תורא דכין אורותא וסוגעא דעלללתא בחיליה דתורא. אלפים מגו' (תהלים קמ"ד י"ג) צאננו מאליפות והמעט כשאין אלפים להרוש בהם אז האכוס כרונקי שאין בו כלום ורב תבואות ככח שור כפי שהשור בעל כח כך תהיה החרישה והתבואה כפי החרישה א"כ הכל תלוי בכח השור, ומעם הפסוק שסובל האדם מורח השוורים מפני תועלת שמשגיג מהם כן שפתי חכמים תשמורם שלא לדבר גבוהות כנגד מוסר פיהם

¹ המלות האלו נראות כמיותרות. ² הלשון מגומגם קצת. ³ בכ"י בטעות ובסיפרי תמיד והוא בפסיקתא דר"ב פסקא את קרבני לחמי (שנזכרנו קורא לה פסיקתא תמיד) דף ג"ס ע"א, ועי' כל המדרשים שצ"ח ר"ש באכזר סם בהערותיו. ⁴ לא מוצאתי שני הפירושים האחרונים כשאר המפרשים. ⁵ עי' גמין עי' ע"א ומלת זיני בישי ליתא שם. ⁶ ק"י ע"א. ⁷ עי' רש"י. ⁸ עי' מכלל יופי. ⁹ עי' רבנו סעדיה.

משלי יד, ד-ט

שיש להם לישא משא וטורח העם מפני התועלת שמשגי מהם שאם יבעט בהם יסוגו אחור מלקבל תוכחת אבל כשיסכול להם פעם אחר פעם ישיבו ללבם לחזור למושב או פעם הפסוק לסכול הרב טורח התלמידים כמו שסכול בעול טורח השוורים¹ כי ברוב התלמידים יתחדד יותר או נא להזהירו על עבודת האדמה. וי"ט באין אלפים אבוס וגו' כמו צאן אלפים² ויהיה מענין (ישעיה מ' כ"ט) ולאין אונים עצמה ירכה ומעם הפסוק בכח ואון השוורים והאלפים האבוס בר מלא בר ולחם ומזון ולפי זה ורב תבואות בכח שור בכל ענין מפי ר' יהודה אבתמרא ז"ל³: (ה) עד אמונים לא יכזב ויפיה כזבים עד שקר. פי' [עד אמונים] אפי' כדיבור בעלמא לא יכזב ויפיה כזבים אפי' בעדות הוא משקר הה"ד עד שקרים⁴. די"א עד אמונים לא יכזב פי' האמת והכזב שני הסכים ויפיה כזבים עד שקר כי השקר והכזב אחד ויפיה כמו [. . .]⁵ והוא נשיבת רוח שפתי תרג' (בראשית ב' ז') ויפח כאפיו נשמת חיים [ונפח כאנפוהי נשמתא דחיי]: (ו) בקש לץ חכמה ואין ודעת לנכון נקל. כיון שהוא מכלה שעיתוי בליצנות אימתי ילמוד חכמה. וג' מעלות הן, המעלה הראשונה חכמה ומקמה מגיעים לבינה הגדולה ממנה ומן הבינה מגיעים למעלות הדעת שאם אין בינה אין דעת ואעפ"י שהוא אומר⁶ אם אין דעת אין בינה אין הבינה שלמה שתשלום הבינה להשיג אל מעלות הדעת לבחור הדיעות הברורות ולהרחיק האחרות כבורר אוכל מתוך הפסולת. ואמר שעיה כי הלץ יבקש אפי' המעלה הראשונה ואין אבל הנכון משיג אפי' המעלה הג' חה טעם ודעת לנכון נקל והיה משפשו נקלה ובא כמו ודעת לנפשך ינעם (לעיל ב' י'): (ז) לך מנגד לאיש כסיל וכל ידעת שפתי דעת. מנגד פי' מרחוק כלומר התרחק ממנו וכן (מ"ב ב' ז') ויעמדו מנגד פי' מרחוק וכן (בראשית כ"א מ"ו) ותלך ותשב לה מנגד הרחק. ופי' אם תתחבר לאיש כסיל סופך שלא ידעת חכמה ע"כ. ולדעת המרדקדים כשהמלה הזאת היא בקשור מ"ס היא מורה על הריחוק וכשהיא בקשור למ"ד היא מורה על הקירוב כמו (שם ל"ג י"ב) ואלכה לנגדך לכך יש לפרש לך מנגד לאיש כסיל להתרחק וללכת מנגד לאיש כסיל, או למ"ד לאיש עומד במקום שנים ומשפשו ולכל ידעת שפתי דעת כלום התרחק ולך מנגד לאיש כסיל ולאיש שלא ידעתו חכם. ורב סעדי ז"ל⁷ פי' לך מנגד לאיש כסיל שאם לא תעשה כן וכל ידעת שפתי דעת ולכך תהיה מתחבר עם הדומה לך וע"ד לא לחנם הלך זוריר אצל עורב⁸ ותרגו' זיל באורחא אחרתא מן קדם סיכלא דלית בשפותיה ידיעתא. וכמה קשה ישיבת הכסיל כי אם יש דבר קשה מן המות הוא הכסילות וכך אמרו⁹ כי מלך ממלכי מערב רצה להעליל עלילות על אחד משריו וענהו מיני ענויים ולא חשש להם עד שחבשו עם כסיל אחד בבית אחד ואז ביקש מהמלך שיחמול עליו שלא לעונותו עיניו גדול כזה שאין אדם דר עם נחש בכפיסה אחת¹⁰: (ח) חכמת ערום הבין דרכו ואולת כסילים מרמה. [הבין דרכו] לפלס אורה נכון ואולת כסילים מרמה תביאם לרמות את הבריות: (ט) אוילים יליץ אשם ובין ישרים רצון. בתרגו' כסילי מתלין בחטאה כלומר אוילים כל אחד ואחד יליץ וידבר אשם מנו' (בראשית מ"ב כ"ג) כי

¹ בכ"ו בשוורים. ² נראה שצ"ל צנה ואלפים וכונתו לתהלים ח' ח'. ³ עיי' מבוא. ⁴ אולי כונתו להכתוב ולעיל י"ב י"ז. ⁵ פה צריך להוסיף תהלים י' ה' או בדומה לזה. ⁶ אבות פ"ג מ' כ"א. ⁷ עיי' בנדרס. ⁸ חולין ס"ה ע"א. ⁹ עיי' במבחר הפנינים בכמה מקומות כעין זה וכן במוסרי הפילוסופים שער שני פרק י"ט סי' י"ז, אבל המעשה של המלך ממלכי ערב לא מצאתי. ¹⁰ עיי' בתובות ע"ב ע"א.

המליץ בינותם ובין ישרים רצון כי הם מכבדים זה את זה בדברי רצון ותחנונים. פ"א¹ אוילים יליץ אשם מגו' (ישעיה כ"ח כ"ב) אל תתלוצצו כל' כל אהר ואחר מהאוילים מתלוצץ בקרבן אשם ואומר וכי בשביל שאביא אשם יתכפר עון ולכך אינם משתדלים להביאו ובין ישרים רצון שמביאים אותו ונרצה להם. פ"א² שהאוילים מתלוצצים בעון לכך אין חוששים לחטוא אבל בין הישרים רצון שנוחה מהם רוח המקום ורוח הבריות. פ"א שאומרים נחטא ונביא אשם, ויליץ לפי' זה מענין הדיבור והאומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה³. פ"א אוילים יליץ אשם ער אולתם האשם⁴ שמכריזים עליהם מעשיהם שהם אוילים ולפי' זה האשם הוא המליץ לא האוילים. פ"א אוילים כל אחר ואחר יליץ אשמו ע"ד (קהלת י' ג') ואומר לכל סכל הוא. ובויקרא רבה פ"ט מפרש פסוק זה על הדרכים שכתבתי: (י') לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. פי' כשהלך יודע מרת נפשו כעוה"ז שימנע אותו מתענוגי העולם הזה או בשמחתו לא יתערב זר בעולם הבא שתשמח ותגל נפשו באלהים שמחה שלמה מכלי תערוכת דאגה. ד"א⁵ לב יודע וגו' מרחו ועמלו בתורה לכן בשמחתם לעתיד לבוא לא יתערב זר אם מצר הוא עכשיו שמחה הוא לאחר זמן. ד"א לב יודע וגו' אלו ישראל כנלות ובשמחתו לא יתערב זר לעת קץ הנאולה ונוכל לפרש הענין [147 b] מה שאמר [החכם] מרחב אחרי מצר ומרפא אחרי מחלה כשמש אחרי המטר כן שמחה אחרי טרירות אין בעולם שמחה גדולה ממנה וזה טעם הפסוק כשהלב יודע מרת נפשו ובאה לו שמחה⁶ אחרי המרירות אז בשמחתו לא יתערב זר שלא יתערב בה שום פסולת דאגה: (יא) בית רשעים ישמר ואהל ישרים יפריח. יעמיד כעץ פורה, והאמת כן הוא כשישמר בית רשעים אז אהל ישרים יפריח להזהיר את העם [על] תורה ומצוות. ולפי שמנחת הרשעים כעוה"ז להתישכ ישיבה תמידית אמר בהם בית אבל ישרים דים באהל כי העולם הבא הוא בית מושכם האמיתי: (יב) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. בתרגום אית אורחא דסבירין בני אינשא דתריצא היא וסופא דאורחא מותא. וכאשר אמר בפסוק (יג) גם בישחוק יכאב לב ואחריתה שמחה תוגה. שבשכר שחוק וקלות ראש כעוה"ז יכאב לב כעוה"ב ואחריתה של שמחה הרשות תוגה: (יד) מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב. (ישבע) מלשון (לקמן כ"ה י"ז) פן ישבעך כלומר ימאס מדרכיו⁸ שאינם נכוחות מי⁹ שהוא סוג לב מעורב עם סיגים כסף שהוא הפסולות והזיוף. סוג¹⁰ ע"ד (ירמיה י"ז י') לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. פי' הקמחי ז"ל¹¹ סוג מגו' (תהלים קכ"ט ה') יסוגו אחרו, לב מגו' (לקמן י"ט א') קונה לב כלומר מושה ומסור מהרעת. ומעליו איש טוב כלום ומעל סוג לב ראוי להתרחק איש טוב. ד"א ומעליו וגו' איש טוב לא יעשה דבר עד שישאל למי שהוא למעלה ממנו וזה טעם ומעליו. ד"א איש טוב למעלה מסוג לב כל הכנות (?) ונשאו וירוממו את הטוב ויפילו את הרע. וי"מ¹² מעליו מגו' (תהלים א' ג') ועלהו לא יבול שמדמה המצות הקלים בעלים והחמורות כסרי ואמר

¹ עיי' ברכת אברהם. ² עיי' במיוחס להראב"ע. ³ יומא פ"ח מ"ט. ⁴ בכ"י בעד, והכונה שאולתם תעיד על אשמתו, ועיי' פי' רס"ג. ⁵ עיי' רש"י. ⁶ בכ"י כתוב ובאה לו שמחה בטעות ב' פ'עמים. ⁷ פה נראה חסרון דברים בכ"י. ⁸ בכ"י בדרביו. ⁹ בכ"י מפני. ¹⁰ המלה סוג נראה פה כמיותרת. ¹¹ עיי' שרשי רד"ק ש' סוג, והמלות "פי' הקמחי דל" כתובות בכ"י בטעות לפני "מועורב עם סיגים כסף". ¹² עיי' במיוחס לראב"ע ומאירי.

משלי יד, יד-כג

שאפי' מן עליו ישבע טוב: (מז) פתי יאמין לכל דבר וערום יבין דבר לאשורו. פתי יאמין וניסת בדברי הכל¹, וערום יבין לאשורו הראוי לו, ונתן טעם לדבר (מז) חכם ירא וסר מרע, לכך מקבל עצה טובה ועוזב עצה נכערה. וכסיל מתעבר ובוטח, מתעבר פי' רש"י ז"ל מתחזק לעבור בחזקה שעושה עבירות ובוטח שלא יענש ולכך יסתיוהו מזהרה. פ"א פתי יאמין לכל דבר ויזהר גם הוא² חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח כשהכסיל מתעבר ובוטח ונכשל מנו' (ירמיה י"ב ה') בארץ שלום את בוטח. פ"א יאמין לכל דבר שאינו [מבין] בכונת המדבר אתו רק יבין המשפט ויעוזב הכונה, וערום יבין לאשורו של מדבר לאיזה דרך נוטים דבריו. ד"א חכם ירא פי' החכם אע"פ שהוא סר מרע הוא ירא תמיד אולי יחטא וכסיל אע"פ שעושה עבירות הוא בוטח. חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח, בכ"ר סמ"ד מפרש פסוק זה על אנדרהם שהיה חכם באצטנינוט והיה ירא שאינו מוליד וא"ל הבי"ה (בראשית ט"ו א') אל תירא אברם שיליד וסר מרע: (וז) קצר אפים יעשה אולת ואיש מזמות ישנא. מי שאינו ארך אפים ויכעס כל שעה הוא הנקרא קצר אפים והוא מעשה אולת כי כעס בחיך כסיל ינוח (קהלת ז' ט') ואיש מזמות ישנא בעיני הבריות. ונוכל לפרש ואיש מזמות מוכות ישנא בעיני קצר אפים: (יח) נחלו פתאים אולת וערומים יכתירו דעת. יקנו בתר הדעת על כן (יט) שחו רעים לפני מוכים ורשעים על שערי צדיק. שיהיו מחזירים על שעריהם ופתחיהם לכקש פת לחם. פ"א שחו רעים שאע"פ שדרך הרשעים יצלח מ"מ לא תאר ולא הרר לו לפני המוכים וכן שחו רשעים על שערי צדיק עד כשער לא יפתח פיהו (לקמן כ"ד ז') כלומ' במקום ועד חכמים: (כ) גם לרעהו ישנא רש ואוהבי עשיר רבים. גם לשון רבוי כלומ' לא דיו שישנא בעיני כל הבריות אלא גם לרעהו ויורעיו ומכיריו מלפנים ישנא רש ואוהבי עשיר רבים, וכל זה על שנמצאת אהבתם תלויה בדבר בעושר וברש וכי מה חטא זה העני עד שישנאו אותו. ובמקום אחר (לקמן י"ט ז') הוא אומר כל אחי רש שנאוהו מ"מ סמך לפסוק זה (כא) בז לרעהו חומא ומחונן עניים אשריו. הפך בז לרעהו שימצא חן בעיניו³. [148 a] כבר אמר בפ"א מבחרא⁴ הנותן פרופה לעני מתברך כששה ברכות והמפייסו בדברים מתברך ב"א ברכות, והוא קרי עניים וכתוב עניים וברוב העניים עניים הם: (כב) הלא יתעו חורשי רע וחסד ואמת חורשי טוב. כתרנו' וחסדא וקושמא למאן דחשבנן מבתא כלומר חסד ואמת יבואו לחורשי טוב: (כג) בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור. פי' בא להשמיענו שבשחוק יקל האדם בעיני כל רואיו אבל בכל עצב יהיה לו יתרון ודבר שפתים היתרון אך למחסור. ד"א⁵ בכל עצב ככל מורה ועמל ועצב וקנין ויגיעה שאדם קונה ומורה לצורך מחייתו יש יתרון ותועלת ומעלה ועושר ושררה ודבר שפתים אך עמל שפתים אין בה כי אם חסרון וגרעון כי השיחה הנפלה התוספת בה הוא חסרון וכשיהיו דברים מעטים אז הוא מותר ומוסף שכר כמו שני' (קהלת ה' א') האלהים בשמים וגו' ע"כ יהיו דברים מעטים. בכ"ר פס"ט בכל עצב כל דבר שנצמער יוסף עם אדונתו היה לו יתרון ממנה ודבר שפתים ע"י שאמר לשון המשקים (בראשית ט' י"ד) כי אם זכרתי וגו' נתוסף לו שתי שנים ויהי מקץ שנתים ימים ע"כ. וכל כך הפליאו עד שאמרו בתלמוד ירושלמי בפ"ב

¹ עיי' רש"י פתי יאמין לדבריהם וניסת אחריהם. ² פה חסר כנראה הפירוש למחציתו השני של פסוק ט"ו ובכלל הלשון מגומגם. ³ כנראה צ"ל בעיני ה'. ⁴ מ' ע"ב. ⁵ עיי' רש"י.

דברכות וכו' כ"ב רכיכורים שחנה בעבור שהרכבה בתפלה קצרה ימי שמואל שני (ש"א א' כ"ב) וישב שם עד עולם ועולמו של לוי חמשים שנה ושתי שנים שנמלתו הרי נ"ב היו ודבר שפתים אך למחסור מ"ט העמידו שם הדבר ביחיד אבל כציבור מרבים בתפלה ויפה להם. וכו' אין עומדין¹ מפרש בכל עצב יהיה מותר שאין לאדם [לשמוח] יותר מדאי, והכי איתא התם אביי הוה יתיב קמיה דרבא חזיא דהוה קא ברח מוכא א"ל לא סבר ליה בכל עצב יהיה מותר א"ל תפילין קא מנחא וכו' הרי נתבאר לך מהמעשה הזה שאין לשמוח בעולם הזה אלא בעשיית המצות וכמו שגא' (תהלים קי"ט קס"ב) שש אנכי על אמתך. ובענין דבר שפתים כבר בארנו בארוכה (לעיל י"ט) בפסוק ברוב דברים לא יחדל פשע והתכונן בכלל שאמר אותו חסיד² אין טוב אלא שתקה: (כד) עמרת חכמים עשרם אולת כסילים אולת. ס"י עמרת לחכמים העושר כי ברוב חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים (קהלת ט' ט"ז) והסתכל בפסוק (שם ז' י"ב) כי בצל החכמה בצל הכסף ואו אולת כסילים אולת כי החכמים העשירים תנבר ידם ללמד חכמה ברכים ולגלות אולת הכסילים שהיא אולת גדולה להתרחק האדם ממנה. ד"א³ הודיענו כי בעושר תתעמר חכמת החכמים ותהיה אולת כסילים אולת שאין כמות כי החכמים הוציאו העושר ההוא במשפט וצדק להכין צידה לעולם הבא והכסילים יוציאוהו בהנאות העוה"ז הכלה. וכתב ר' סעדי ז"ל⁴ שהכסילים ג' ענינים יש כסיל שיודע שהוא כסיל ועליו נאמר (לעיל ח' ו') וכסילים הבינו לב ויש שחושב שהוא חכם ועליו נאמר (לקמן כ"ו י"ב) ראיתי איש חכם בעיניו וגו' ויש שחושב שהוא ושאר העם כסילים ועליו נאמר (קהלת י' ג') גם בדרך כשהכסיל הולך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא, ושנים האחרונים קשים מן הראשון. ס"א⁵ עמרת חכמים עשרם הוא התורה ואולת כסילים הוא אולתם של כסילים מפני אולת גדולה שהיה בהם מתחלה שנתעצלו ללמוד תורה. ס"א ואולת כסילים אולת אם⁶ החכם עושה אולת בשננה כשתדקדק ותחקור על הדבר אולי תמצא באחד מצדיו⁷ שום רמז וצד שמורה על תבונה אבל אולת הכסילים אולת גמורה. או אמר אולת כסילים אולת פעמים לחזק הדבר וכן (ישעיה כ"א ז') קשב רב קשב: (כה) מציל נפשות עד אמת ויפיח כזבים מרמה. ס"י שעד אמת מציל נפשות בעדותו שיעיד אמת להציל עשוק מיד עושקו ויפיח כזבים מרמה משפטו⁸ עד מרמה: (כו) ביראת יי' מבטח עון ולבניו יהיה מחסה. והמבטח גדול מהמחסה כמד"א (תהלים קי"ח ט') טוב לחסות ביי' מבטוח בנדיבים וגו': (כז) יראת יי' מקור חיים לסור ממוקשי מות. וכבר אמר למעלה (י"ג י"ד) תורת אדם מקור חיים וראשית חכמה יראת יי': (כח) ברוב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון. לאום מגז' (בראשית כ"ה כ"ג) ולאום מלאום יאמץ. רזון מגז' (לעיל ח' ט') [148b] ורזונים יחוקקו צדק ושעמו כמי שר ונגיד. ורש"י ז"ל ס"י⁹ מגז' (דניאל ד' ז') וכל רז כלומר בעלי הסוד. ורבינו יונה ז"ל¹⁰ ס"י פסוק זה עם הפסוק שלפניו לומר שהירא יי' הוא שלו ושקט יותר מהמלך כי ירא השם אין בטחונו בכשר ודם ובטחון המלך תלוי בחילותיו. ותרגומו בסוגיא דעמא הדריה דמלכא והיך דכציר עמא מתתבר פרנסיה. ורז"ל דרשו¹¹ ברב עם על תפלות

¹ ברכות ל' ע"ב. ² אבות פ"א מ' ויז. ³ עיי' רלב"ג. ⁴ עיי' בנדרס. ⁵ עיי' רש"י. ⁶ בכ"י אבל. ⁷ בכ"י מצדק. ⁸ בכ"י משפט. ⁹ ברש"י שבידנו ליתא. ¹⁰ עיי' בנדרס. ¹¹ בש"ס שם לא מצאתי דרשה זו ע"פ ברב עם, עיי' ברכות ח' ע"א.

הצבור שהיא נשמעת. ובמדרש¹ ברוב עם שכחו וקדושתו של ה"ב"ה אע"פ שיש לו אלף אלפים וריבו רבבות של מלאכי השרת שישתהוהו אינו רוצה אלא בשבחן של ישראל שני ברוב עם הדרת מלך ואין עם אלא ישראל שני (ישעיה מ"ג כ א) עם זו יצרתי לי וגו' וכמ"א (תהלים מ"ז י) גיביו עמים נאספו וגו'. ובאפס לאום וגו' אם הפסיקו עצמן ממני גם אני אפסיק מהן תירתי: (כמ) אך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת. רש"י ז"ל פ"י [טפריש] אולת לחלקו, והאמת כי מאריך אפים משפיל אולת וקצר רוח מרים אותה בהתרגו ובהתקצפו וכמה יפה מדה זו של אריכות אפים ועליה נאמר (לקמן מ"ז ל"ב) טוב ארך אפים מנבור וארך אפים הוא מ"ג מדות הנאמרות בפרשה ויעבור. וכבר הזהיר שלמה ע"ה (קהלת ו' ט') אל תבהל ברוחך לבעוס ואמר (לקמן כ"ט י"א) כל רוחו יוציא כסיל ואמר [החכם]² כאשר הגרב מחולי הנוף כן הכעס מחולי הנפש וכבר אמרו רז"ל כל הבעוס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו כדא"י בפסחים³ גבי הך מעשה דבני בתירא: (ל) חיי בשרים לב מרפא ורקב עצמות קנאה. כלום רפאות הנוף מגו' (יהושע ו' ח') עד חיותם ורקב עצמות קנאה וכאשר דרשו רז"ל בס' שוואל⁴ כל שיש לו קנאה בתוך לבו עצמותיו מרקיבין וכל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין וכמה קשה מדת הקנאה וכבר אמרו רז"ל⁵ הקנאה והתאוה והכבוד וכו' שאינה מביאה שום תועלת אך רוב מכאובים ויגיעות מ"מ הקנאה משובחת בעבודת המקום וכתב (לקמן כ"ג י"ז) אל יקנא לבך בחסמים כי אם ביראת אל וגו' צא ולמד מפניהם והנה ארז"ל⁶ קנאה טופרים תרבה חכמה. וי"מ חיי בשרים לב מרפא מגו' (מ"א י"ח ל') וירפא את המונח ששעמו כמו ויבנה ויהיה לב מרפא הפך נצורת לב (לעיל ז' י') שהוא מגו' (ישעיה א' ח') כעיר נצורה ששעמו חרבה. וי"מ לב מרפא רחמן ורפא ולא אכזר וקשה ויהיה באל"ף ולא בה"א⁷: (לא) עשק דל חרף עושהו ומכבדו חונן אכיון. טעם הפסוק שהעושק הדל חרף עושהו וחונן אכיון מכבד עושהו והוא השי"ת העושה דלים ועשירים ואשר בידו היכולת לרושע העשיר ולהעשיר הרשע. ותרגומו דעשיק למסכנא הסודא עכיד לבריה⁸ ודמרחם עליבא יקריה כלום אינו מחרף הדל אלא עצמו [מ] שעושה מעשה העשק באכיון ומכבד את עצמו [מי שהוא] חונן [אכיון]: (לב) ברעתו ידחה רשע וחוסה במותו צדיק. ע"ד (תהלים ל"ב כ"ב) חמות רשע רע, וחוסה במותו צדיק נוכל לפרש שהצדיק חוסה במות הרשע כי מיתת הרשעים טובה להם וטובה לעולם⁹. פ"א ידחה רשע כאחו ובעת הצר לו הוסיף למעול מעל ביי"י¹¹ וע"ד (לקמן י"ט ג') אולת אדם חסלף דרכו וגו' וחוסה במותו צדיק אפי' מניע עד שערי מות הוא חוסה בשם שימלטהו וכאמור בדוד (ש"א ל' ו') ותצר לדוד מאד וגו' ויתחזק דוד ביי"י וכאשר אמר חזקיה לישעיה¹² כך מקבלני מביט אבי אבא שאפי' חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע את עצמו מן הרחמים ואמר (תהלים ט' י"ד) מרוטמי משערי מות. פ"א וחוסה במותו צדיק שלאחר מיתתו הוא מחסה הצדיקים: (לג) בלב נבון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע. [תנוח] חמצא

¹ מדרש משלי. ² עיי' תקון מדות הנפש ד' א'. ³ מ"ז ע"ב. ⁴ שבת קנ"ב ע"ב. ⁵ אבות פ"ד מ' כ"ח. ⁶ ב"ב כ"א ע"א. ⁷ עיי' מכלל יופי שכתב שרשו רפה ענין רפיון ונכתב באל"ף כלו' מי שיש לו לב רפה הוא זוי בשרים וכעין זה פ"י רבנו יונה. ⁸ בדורי מחברנו אינם מסכימים לפי' התרגום ואולי היתה לפניו הגי' עכיד לנפשיה. ⁹ מנהגין פ"ח מ"ה. ¹⁰ עיי' רלב"ג. ¹¹ עיי' דה"ב כ"ח כ"ב ושם איתא: ובעת הצר לו ויוסף למעול בה. ¹² ברכות י' ע"א ועיי' במיוחס להראב"ע.

החכמה מנוחה כלבו ובקרב כסילים תודע שכל רוחו יוציא כסיל ולא תנוח בקרבם אלא יודיענה שלא במקומה איסחרה בלאנינה קיש קיש קריא¹. ובהשובר את הפועלים² אמר ר' חמא בר חנינא מה דכתיב כלב נכון תנוח חכמה זה ת"ח בן ת"ח ובקרב כסילים תודע זה ת"ח בן ע"ה. פ"א³ בקרב כסילים תודע חכמת הנכון כי סכלות הכסיל מכרות⁴ על חכמת החכם ומדעת יתרונו עליו שהוא כיתרון האור מן החושך וכל הדברים נכרים [149a] בספריהם. וי"ט⁵ תודע מנוי (שופטים א' ט"ז) ויודע בהם כלומר כלב הנכון יש לחכמה⁶ מנוחה ובקרב הכסילים יש לה עצב וכיתות, והתכונן שאמר לכ נכון וקרב כסילים: (לד) צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חמאת. וחסד מנוי (לקמן כ"ה י') סן יחסדך שומע או (ויקרא כ' י"ז) חסד היא וכך תרגו' צדקתא תרומם אומא [וחסודא דעמי חמאי]. ובפרק השותפין⁷ ר"א [אומר] צדקה תרומם גוי אלו ישראל שני (שי"ב ז' כ"ג) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ וחסד לאומים חמאת כל צדקה וחסד שאומות העולם עושים חמאת היא להם ואין עושים אלא להתנדל בו שני (עזרא ו' י') די להון מקרבין נחוחים לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי וכן אמר ר' יהושע שאין עושין אלא כדי שחמשך מלכותם שני (דניאל ד' כ"ד) להן מלכא מלכי ישפר עלך וגוי וכן אמר ר"ג שאין עושים אלא להתיהר בו וכל המתיהר טפל בניהגם שני (לקמן כ"א כ"ד) זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון ואין עברה אלא ניהגם שני (צפניה א' ט"ז) יום עברה היום הוא אמר ר"ג עדיין אנו צריכין למודעי ר"א המודעי אומי צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חמאת כל צדקה וחסד שעושים אומות העולם כעה⁸ חמאת הוא להם לעוה"ב שאין עושים אלא לאחר אותנו בו שני (ירמיה מ' ג') ויבא ויעש י"י כאשר דבר כי חמאתם לי"י ולא שמעתם בקולו ר' נחוניא בן הקנה אומר צדקה תרומם גוי וחסד לישראל ולאומים חמאת א"ר יוחנן בן זכאי לתלמידיו רואה אני דברי נחוניא בן הקנה מדבריכם⁹ שהוא נוחן צדקה וחסד לישראל וללאומים¹⁰ חמאת כדאי' התם. ולדעת [ר'] נחוניא משפט הפסוק צדקה וחסד תרומם גוי ולאומים חמאת וגוי אלו ישראל ולאומים אלו אמות העולם וכלם מפרשים חסד מנוי (לקמן ט"ז ו') בחדס ואמת יכוסר עון ולדעת הפשטנים הוא כמעט סן יחסדך שומע כאשר פרשתי בשכבר. ובפסיקת' דשקלים¹¹ דרשו כל המעמים הללו ועוד נוסף עליהם צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חמאת מקבלים הם ישראל חסודים וחרוסים¹² מאומות העולם בשעה שהם חוטאים. ד"א¹² חסד שאומות העולם עושים חמאת הוא לישראל מ"ל מטישע מלך מואב וכו' כדאית' התם שאומר ה"ה לישראל בני אומות העולם שאין מכירין כתי אין מורדין בי אתם מכירין כתי ומורדים בי: (לה) רצון מלך לעבד משכיל ועברתו תהיה מביש. משפטו ועברתו תהיה לעבד מביש ונותן מעט לדבר

מו.

(א) מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף. שהעבד המשכיל מדבר כלשון רכה ותחנונים ומשיב חמת המלך אבל עבד מביש אומר דבר עצב שיעצב המלך

¹ ב"מ פ"ה ע"ב. ² ב"מ פ"ה ע"ב. ³ ע"י רבנו יונה. ⁴ בכ"י מכרת. ⁵ ע"י ס' חוקה לר"י קמחי וקב ונקי. ⁶ בכ"י שלחכמה. ⁷ ב"ב י' ע"ב. ⁸ בכ"י ומדבריהם. ⁹ בכ"י ולאומים. ¹⁰ פסיקתא דרב כהנא פסקא ב' (דף י"ב ע"ב). ¹¹ בכ"י חסודים וחרויפס. ¹² ע"י סנהדרין ל"ט ע"ב.

יעלה אפו, ולפי שמדת הכעס תעלה ותראה באף האדם נקרא הכעס אף:
(ב) לשון חכמים תיטיב דעת ופי כסילים יביע אולת. תיטיב דעת מגו¹ (דברים ה' כ"ה)
היטיבו כל אשר דברו כלומ' תתקן הדבר היטיב ופי כסילים יביע אולת הרי הוא
כמבוע ומקור לאולת. ד"א לשון חכמים תבחר מהדעת הטובה שכדעו ופי כסילים
יבחר מאולת המדה הנכאשת מכל האולת ויהיה יביע מגו² (קהלת י' א') יבאיש יביע
שמן רקח והוא מענין אבעבועות קרוב בטעם ממלת³ יבאש: **(ג)** בכל מקום עיני ד'
צופות רעים וטובים. כענין מה שנאמר⁴ דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת
וכו' כי עיני יי' משוטטות בכל הארץ⁵ לתת גמול טוב לצדיקים והפכו לרשעים, ועיניו
הם שכלו ותבונתו: **(ד)** מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח. כתרנו⁶ אסיותא
דלישנא אילנא דחיי הוא שרפואות הלשון נכבדת מעץ החיים שהאוכלו יחיה שנים
רבות וכשיש בה סלף ועיוות הרי הוא כשבר וכיתות ברוחו וזה טעם ושבר בה סלף
ברוח, ואמ' שבר ברוח ע"ד (לקמן י"ח י"ד) רוח איש יכלכל מחללו וגו' שנדול רוחו
ונפשו של אדם מחולי הגוף והלא במקום אחר אמר (לקמן י"ח כ"א) מות וחיים ביד
הלשון ע"כ יאות לנלכב לרפאות לשונו מרע ולהתרחק מללמד לשונו סלף ועוות
כי אז ימית נפשו בתחלואים רעים וכשכרים גדולים. וי"ט שבר ברוח שבר הבא ברוח
קדים ע"ד (תהלים מ"ח ח') ברוח קדים תשבר אניות תרשיש: **(ה)** אויל ינאץ מוסר
אביו ושומר תוכחות יערם. יערם פי' יחכים לעשות כל מעשיו במרמה ובערמה וע"ד
(לעיל ח' י"ב) אני חכמה שכנתי ערמה ואין לך חכם גדול ממקבל תוכחת:
(ו) [149 b] בית צדיק חסן רב ובתבואת רשע נעכרת. כתרנו⁶ בביאת דצדיקא סניא
חילא מגו⁷ (ישעיה כ"ג י"ח) לא יאצר ולא יחסן והוא האוצר המעולה נקרא כן לפי
שהוא חזק האדם ותוקפו ובתבואת רשע נעכרת ביתו, ובא בית לשון נקבה כמו
(לעיל ב' י"ח) כי שחה אל מות ביתה וטעם נעכרת מענין השחתה. ובמדרש⁸ בית
צדיק חוסן רב זה בית המקדש ובתבואת רשע נעכרת בצלם שהעמיד מנשה בהיכל יי'
אולי מפרש ובתבואת כאלו אמר ובביאת רשע נעכרת. ד"א אם יהיה בן הצדיק שהוא
אויל שנאץ מוסר אביו והרשיע לעשות יבוא זה ויאבד את זה: **(ז)** שפתי חכמים יזרו
דעת ולב כסילים לא כן. [יזרן] טעמו כמו (תהלים קמ"ב ח') יכתירו דעת מגו⁹ (שמות
כ"ה י"א) זר זהב. וי"מ¹⁰ מגו¹¹ (רות ג' ב') הנה הוא זורה את הגורן ששפתיהם של
חכמים יזרו דעת שלא יתערב עמו נפתל ועקש כאשר יזרו הבר להסיר ממנו התבן
ותרגו¹² ממללין ידיעתא¹³. וי"מ¹⁴ מגו¹⁵ (לעיל א' י"ז) מזורה הרשת כאלו אמר יפרשו
דעת, ולב כסילים לא כן שאינם יודעים לזרות ולברור הדעת. או יהיה לא כן מגו¹⁶
(במדבר כ"ז ז') כן בנות צלפחד דוברות כלומר שלבם לא נכון עמם: **(ח)** זבח רשעים
תועבת יי' ותפלת ישרים רצונו. ונתן טעם לדבר **(ט)** תועבת יי' דרך רשע ומדרך
צדקה יאהב. ע"כ יתעב וזכיהם ומדרך צדקה יאהב ע"כ ירצה תפלתם ואמר מדרך
צדקה ע"ד (תהלים י"ז ט"ו) אני בצדק אחזה סניך וכאשר אמרו¹⁷ על אותו חכם שהיה
נותן פרוטה לעני בכל יום קודם תפלתו לקיים מה שני¹⁸ אני בצדק אחזה סניך. ואמר
תפלת ישרים כנגד זבח רשעים ע"ד (ש"א ט"ו כ"ב) הנה שמוע מזבח מוכ וכו'.

¹ אבות פ"ב מ"א. ² לישנא דקרא ברה"ב ט"ז ט'. ³ במדרש משלי שבידנו חסר מריש המפרשה ורש"י הביא ג"כ הדרשה הזאת. ⁴ ע"י רבנו יונה. ⁵ בחרגום שבידנו מודעין מנרעא. ⁶ ע"י מאיר נתיב שרש זרה. ⁷ ב"ב י' ע"א.

ובאגדת תלים פ' ק"א¹ וז"ה זבח רשעים תועבת יי' אין הב"ה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה ומהו מבקש תפלת הישרים כמ"ש ותפלת ישרים² רצונו וכן הוא אומר (תהלים נ"א י"ח) בי לא תחפוץ זבח ואחנה וגו', ד"א מדבר בבלעם ובלק שנא' בו (במדבר כ"ג ב') ויעל פר ואיל וגו' ועליהם נאמר זבח רשעים וגו' ותפלת ישרים רצונו זה תפלת משה ע"ה הה"ד (תהלים צ' א') תפלה למשה איש האלהים, ע"כ: (ו') מוסר רע לעזוב ארח שונא תוכחת ימות. משפטים ומוסרים רעים באים לעזוב אורח המצות שאינו משגיח על דרך יי' ושונא תוכחת ימות שאין לו תקנה וטוב מותו מחייו. וי"ט מוסר רע וגו' כי העוזב אורח הוא בעיניו רע מוסר³. ושונא תוכחת ימות כי אחד מכ"ד דברים המעכבים התשובה שונא תוכחת: (י"א) שאול ואכדון נגד יי' אף כי לבות בני אדם. ששאול ואכדון וארץ עיפחה ויסודי עפר גלויים לפני המקום הם וכל אשר בהם אף כי לבות ב"א כ"ש⁴ שכוח לבות ב"א וכן הוא אומר (איוב כ"ז ו') ערום שאול נגדו ואין כמות לאכדון ואומר (דה"א כ"ח ט') וכל יצר מחשבות מבין ע"כ יאות למשכיל הנלכב להכין לבו וחרדו ולטהרו מחלאת הפשעים וסוג המרדים. שאול ואכדון רמזו על עמקי עפר הנקברים שם הגופות: (יב) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך. שמסחר שיוכחותו ויכרח מהם: (יג) לב שמח ייטב סנים ובעצבת לב רוח נכאה. פ' מי שלנו שמח תראה בו אותות השמחה ותהיה ג'נתו טובה ושמחת הלב לאדם שתאוותיו מזדמנות לו תדיר תאיר פניו והשמחה מתחלקת כפי דעות ב"א יש בהם שמחים כהנאות העולם הזה הכלה והם הכסילים הנא' בהם (לקמן כתוב כ"א) אולת שמחה לחסר לב ואומר (לעיל י"ד י"ג) גם בשחוק יכאב לב ויש בני אדם ששמחים בעשית המצות והחוקים והמשפטים הטובים והם השרידים אשר יי' קורא ועליהם נאמר (תהלים ל"ב י"א) שמחו ביי' וגילו צדיקים וגו'. ובעצבת לב רוח נכאה, ואם הרוח נכאה כ"ש הגוף: (יד) לב נכון יבקש דעת ופי' כסילים ירעה אולת. [לב נכון] ישמח בדעתו ובתורתו וכאשר אמר החכם תורתו תצחיל פני⁵. ופי' כסילים יראה אולת, הכתיב פני כי פסוק זה קשור עם הפסוק שלפניו שמדבר בצדיבת הפנים מרוב שמחת הלבבות ולכן נכתב ופני כסילים ירעה [150a] אולת כי אין לו תורה שתצחיל פניו כי משים פניו לדרך מרמה ואולת. ותרג' ימלל שמיותא⁶: (טו) כל ימי עני רעים וטוב לב משתה תמיד. האמת מה שארז"ל איזה עשיר השמח בחלקו והוא הנקרא טוב לב וכל ימיו משתה ושמחה ויום טוב אכל מי שאינו שמח בחלקו אפי' יש לו כמה אלפי זהב וכסף הוא נקרא עני וכל ימיו רעים וע"כ סמך אחריו פסוק זה (טז) טוב טעם ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו. מהומה מגו' (שופטים ד' ט"ו) ויהם יי' את סיסרא ענין שבר וכתיתה כי מה יועיל כל מטונו כיון שאינו שמח בחלקו. ובס' מי שמחה⁷ כל ימי עני רעים זה מי שיש לו אשה רעה וטוב לב משתה תמיד [זה שיש לו אשה טובה, ר' ינאי אומר כל ימי עני רעים זה איסמנים וטוב לב משתה תמיד] זה שדעתו יפה, ר"י אמר כל ימי עני רעים זה שדעתו קצרה וטוב לב משתה תמיד מי שדעתו רחבה, ואמר כל ימי עני רעים זה רחמני וטוב לב משתה תמיד זה אכזרי

¹ צ"ל תהלים פרשה ק"ב והר"ש באבער ז"ל כבר העיר שם הערה א' שכאן חמדיש קטוע

ובכ"י בשלמות

ריביל אומר וכו' והא איכא שבתות וי"ט כדשמואל דאמר שמואל שינוי ווסת תחלת חולי מעים. כתיב כס' בן סירא כל ימי עני רעים בן סירא אומר אף בלילות בשפל גנים גנו במרום הרים כרמו מממר גנים לגנו מעפר כרמים¹ לכרמו, ע"כ. ואית' נמי בס' חלק²: (יו) טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אכוס ושנאה בו. תרגו' מבא לשרותא דירקא ורחמנותא תמן וגו', תרגום ארוחת שרותא וכך נקראת בלשון רז"ל הסעודה והוא מגו' (מלכים ב' כ"ה ל') וארחתו ארחת תמיד. וי"ט³ שעיקר המלה מגו' (תהלים כ"ה ד') אורחותיך למדני ונקראת המנחה ארוחה בעבור הנושאה עלי אורח וכן המנחה נקראת כן מגו' נחה שמניחים אותה עד מקבלה וכן שלוחים מגו' שלח. אכוס מעצמו מפוסם וכמו (מ"א ה' ג') ברבורים אכוסים. ומעם הפסוק טוב ארוחת ירק ואהבה שם כמו סעודת מצוה שממנים שם אהבת הכורא משור אכוס ושנאה בו כמו סעודת הרשות והזהירו שלמה ע"ה שלא להרגיל אדם עצמו בסעודת הרשות וכ"ש אס' ת"ח הוא וכדאי' בס' אלו עוברים⁴ כל סעודה שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי ליהנות ממנה וכ' וכדאי' התם. ס"א⁵ בענין הצדקה טוב לתת לעני ארוחת ירק בפנים צהובים ואהבה מלתת לו שור אכוס בפנים זועפים ושנאה בו, וכבר ידעת מה שאז"ל⁶ יש מאכיל לאביו ססיוני ומורדו מן העולם ויש מוחנו כרחים ומכיוא לחיי העולם הבא. תנחומא פ' בלק א"ל ר"ה"ק לבלעם טוב ארוחת ירק וגו' מוכה סעודה שאכלו במצרים על מצות ומרורים משורים שאחה מקריב ע"י שנאה. ורש"י ס' [כנגד] קומץ מעם של עני שחביב משור חמאת של רשע. וי"ט⁷ כי הבריות נקרא אהבה והמחלה קורא שנאה ובא להזהירו על הנהגת רפואותינו שנרגיל באכילת המאכלים הקלים שקלים על האדם ולא במאכלים הכבדים שנכבדים על הגוף וזה מעם טוב ארוחת ירק ואהבה שם, ובמקום אחר הזהיר על אכילה נסה אפי' דברים הכריזים באומרו (לקמן י"ז א') טוב סת חרבה ושלוח בה זה מיעוט המאכל מבית מלא זכתי ריב זו אכילה נסה: (יח) איש חמה יגרה מדון וארך אפים ישקט ריב. ס' יגרה ויתרחק מדנים בעולם מגו' (תהלים ל"ט י"א) מתנרת ירך וארך אפים ישקט ריב שעובר על מדתו ואפי' שומע הרפתו אינו משיב ולפיכך משקט ריב. ומעם הפסוק להזהירו להתרחק ממדת הכעס והחמה ולהתקרב למדת רצון ואריכות אפים: (יט) דרך עצל כמשכת חדק וארח ישירים סלולה. כאילו יש לפניו גדר של קוצים לא יוכל לצאת ולבוא, ולפי שיעשו גדר הכרמים והגנות שכים וצנינים נקרא הגדר משוכה [כמו] (מיכה ז' ד') מוכים כחרק ישר ממשוכה והוא מין ממיני הקוצים. ואורח ישירים סלולה, אין בה מכשול אלא סלולה וישרה. ובפסיקתא שקלים⁸ דרך עצל זה עשו הרשע דהוה מדמיה להדין כוכין אתמערין ליה מהכא והוא מתערה ליה מן הכא כן הוא עשו הרשע מתהפך אייתי דימוסין אייתי נלגלחך אייתי ארנונג, ואורח ישירים סלולה זה הבי' כי ישירים דרכי י"י (הושע י"ד י'): (כ) בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בזה אמו. כבר אמר דוגמת פסוק זה למעלה (י' א') בן חכם ישמח אב וכן כסיל תונת אמו ושם ס"י. אדם [שם הכלל כמו (קהלת ז' כ"ח) אדם] אחר מאלף וסעמים רבות יתייחס בכלל זה [בני] אדם הנזמים אחר תאותם שנומים

¹ בכ"י כרמו. ² ק' ע"ב. ³ ע"י במיוחס להראב"ע. ⁴ מ"ט ע"א. ⁵ ע"י רש"י. ⁶ קדושין ל"א ע"א. ⁷ ע"י קב ובקי. ⁸ פסיקתא דר"ב פסקא ב' (דף י"א א') ושם הלשון משונה מעט.

לתולדות האדמה ולא אל הנפש החכמה גם בני אדם גם בני איש יחד [150 b] עשיר ואכיל (תהלים מ"ט ב') כי בני אדם הם העם ובני איש הם הגדולים כאומר בנבעון (שופטים כ"ז י"ז) ואיש ישראל¹: (כא) אולת שמחה לחסר לב ואיש תכונה יישר לכת. [לחסר לב] שאינו שמח אלא בדברי הבאי דברים שאין בהם ממש, ואיש תכונה יישר לכת ששם אורחותיו ללכת בדרך ישרה: (כב) הפר מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום. מעם הפסוק שהמחשבות תקום ברוב יועצים ושמא תאמר א"כ אינה צריכה הסתר דבר אינו כן שהפר מחשבות באין סוד שגילוי הסוד סבה בהפרתם. וי"מ² סוד כמו עצה כלום' המחשבה תופר בלא עצה והעצה עצמה ברוב יועצים תקום. וי"מ³ מנו' (בראשית מ"ט י') בסודם אל תבא נפשי שמעטו כמו (שם) בקהלם אל תחד כבודי ויהיה הפר מחשבות באין סוד הפך וברוב יועצים תקום: (כג) שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב. אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה פיו כלום' [בזמן] שירים קולו בתלמודו ולא ילמוד כלחש כאשר דרשו⁴ כי חיים הם למוצאיהם למוציאיהם בפה. ד"א⁵ שמחה לאיש במענה פיו בזמן שדבר בעתו מה טוב כלום' הלכות ססח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות החג בחג וכן בשאר הדברים יאות לכל משכיל לשקול דבריו ולפלס העת ואם יתבוננו הטיב אז ידבר. בספרפראות לחכמה⁶ שמחה לאיש במענה פיו שבע מלאכות חייבת האשה לאיש כדאית' בכתובות⁷: (כד) ארח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. מעם הפסוק המשכיל כל עצמו ורצונו שתשוב רוחו למעלה אל האלהים אשר נתנה נקיה וטהורה להיות לה אורח חיים והם חיי העולם הבא למען סור משאול מטה שלא תאבד נפשו עם נופו כאבדן הרשעים⁸. וי"מ משפט הכתוב ארח חיים למעלה לפני משכיל וכמוהו (ישעיה ו' ב') שרפים עומדים ממעל לו שמעטו ממעל לפניו כן למשכיל מעטו לפני משכיל. באגדת תלים ל"א⁹ ארח חיים למעלה למשכיל בני קרח שנסתכלו למעלה נמלטו ואביהם [ורחן ואבירם] שלא נסתכלו למעלה ירדו למטה שנא' (במדבר ט"ז ל"ג) וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה וכן דוד שנסתכל למעלה נמלט שנא' (תהלים ל"ב א') לרדו משכיל וגו' וכן אתה מוצא בנכונדנצר שנא' (דניאל ד' ל"א) עיני לשמים נמלית ונמלט ומה אם רשעים שחייבו להב"ה כשנסתכלים למעלה נמלטים בני אברהם יצחק ויעקב לא כ"ש. ובפסיקתא דר"ב¹⁰ ארח חיים למעלה למשכיל אין ארח חיים אלא תורה שני' (לעיל ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה וגו', דיא אין ארח חיים אלא ייסורין שנא' (לעיל ו' כ"ג) ודרך חיים תוכחת מוסר, למעלה למשכיל למי שהוא מסתכל במצותיה של תורה מה כתו למעלה מן הענין וכו' כדאית' התם: (כה) בית גאים יסח י"י ויצב גבול אלמנה. תרגו' ביתא דגיתונא נסתר י"י וגו' והוא מנו' (תהלים נ"ב ו') יתחק ויסחך מאהל וענינו ענין הרס ונתיצה ופעם הפסוק להזהירנו שנתרחק ממדת הנאוה ונתקרב למדת הענוה כי מי שיש בו נאוה סופו שיסח ויהרוס השם את ביתו וזה מעם בית גאים יסח י"י ומי שהוא דכא ושפל רוח יציב ויעמוד השם את גבולו וזה ויצב גבול אלמנה ואמר [אלמנה] כי האלמנה לבה נשכר ונדכה במות אישה.

¹ ע"י פירוש רבנו יונה. ² ע"י רש"י. ³ ע"י אבן יהוא. ⁴ עירובין נ"ד ע"ב. ⁵ לקוח מתלמוד סנהדרין ק"א ע"א. ⁶ ע"י מבוא. ⁷ ג"מ ע"ב. ⁸ כמו שביאר רס"ג בשני עולמות. ⁹ צ"ל ל"ב. ¹⁰ פסקא ג"ג (רף קנ"ב ע"ב) וע"ש בהערות רש"ב.

ואמר חכם אחד¹ אני תימא במי שעבר² במעבר השתן שני פעמים היאך מתגאה. וכבר ידעת שהשם משפיל נאים ומגביה השפלים א"כ השפל עצמך כדי שיהא השם מגביהך: (כו) תועבת י"י מחשבות רע וטהורים אמרי נועם. משפטו מחשבות איש רע וטהורים אמרי נועם כלומ' ומחשבות טהורים סופם לבא לידי אמרי נועם ודברי תורה הם הנקראים אמרי נועם הבאים ע"י הטהרה כאומ' (לעיל י"ב ז') אמרות י"י אמרות טהורות וגו'. וי"ט תועבת י"י מחשבות רע אלו המחשבות הנופנים וטהורים אמרי נועם אלו המחשבות הרוחנים: (כז) עוכר ביתו כוצע כצע ושונא מתנות יחיה. פ' מי שבוצע כצע סופו לעכור ולהשחית ביתו ושונא מתנות יחיה שהגיע אל הקצה אחרון בבחינת³ הרחקת החמדה והוא [שרוצה] שיהיו מזונותיו בידי שמים ומגיע כפיו ואשריו. וי"ט שונא מתנות יחיה [...]⁴: (כח) לב צדיק יהגה לענות ופי רשעים יביע רעות. י"ט מגו' (שמות י' ג') לענות מפניו שטעמו להכנע כלומר הגיון לב [151a] הצדיק להכנע תמיד כדי להגיע למדת הענוה, ופי רשעים יביע רעות לא דיו שאינו נכנע אלא שמביע רעות רק רע כל היום. וי"ט לענות מגו' (קהלת ה' ב') כי בא החלום ברוב ענין ועל אשר הקדים וטהורים אמרי נועם אמר לב צדיק יהגה לענות ולא ידבר בלא ענין והוא שם בפלס (יחזקאל מ"ג י"ז) סנות קדים (תהלים צ' י"ב) למנות ימינו שהוא כמו למנין ימינו וכן לענות כמו לענין. ונוכל לפרש לענות מגו' (איוב ד' א') ויען אליפו ומעם הפסוק לב צדיק יהגה לענות אחר שפי רשעים יביע רעות ע"ד הוי שקד ללמוד תורה כדי שתרע מה שתשוב לאסיקורם⁵, ויהיה פי רשעים כמו (ישעיה ס"ד ד') הן אתה קצפת ונחמא⁶. ורש"י ז"ל פ' לב צדיק יהגה לענות יחשוב ויבין מה יענה קודם שישב דבר. פ"א מגו' (תהלים קמ"ז ז') ענו לי"י בתורה כלומ' לב צדיק יהגה לענות שכל שומע ישמע בדבריו כשמוע זמר וגוון. וגם נוכל לפרש מענין ויען אליפו וע"ד אחרת ממה שכבר פ' ויהיה מעמו לב צדיק יהגה לענות אותו כל שומעו ע"ד שאלת חכם חצי תשובה⁷: (כט) רחוק י"י מרשעים ותפלת צדיקים ישמע. פ' בעבור שפי רשעים יביע רעות ולב צדיק יהגה לענות בעבור כן רחוק י"י מרשעים כמד"א (תהלים ה' ה') לא יגורך רע, ותפלת צדיקים ישמע כמד"א (שם י' י"ז) תאות עניים שמעת י"י תכין לבם תקשיב אזנך וכיון שלבם יהגה לענות תפלתם נשמעת. במדרש⁸ רחוק י"י מרשעים אלו שאין עושים תשובה כל עיקר ותפלת צדיקים ישמע בשעה שהם מתפללים עם הציבור: (ל) מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תרשן עצם. ובמדרש⁹ מאור עינים ישמח לב זה התורה שמאירה עיניו של אדם ומשמחת לבו שני (תהלים י"ט מ') פקודי י"י ישרים משמחי לב ע"כ: (לא) אוזן שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. כי היא חפצה לשבת במושב זקנים וחכמים שיוכיחוהו תמיד תוכחת חיים הפך מה שאמר למעלה (כתוב י"ב) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך. צא ולמד כמה גדולה תוכחת שהגה בעין ורגל וכן נאמר (שמות כא כ"ד) עין תחת עין שן תחת שן [וגו'] ודרשו חז"ל¹⁰ ששמן אותו כעבר הגמכר בשוק ונותן לו

¹ מבחר הפנינים שער הגאולה וחוה"ל שער הכניעה. ² בכ"י שמעבר. ³ בכ"י בחינת.

⁴ כאן חסר כפי הנראה הפירוש. ⁵ פרקי אבות פ"ב מ' י"ט. ⁶ ר"ל שגם פה הפירוש אתה קצפת אחר שאנחנו חטאנו. ⁷ מבחר הפנינים שער החכמה. ⁸ מדרש משלי. ⁹ שם, ובכ"י כתוב המדרש. ¹⁰ חזק במועות בסוף הפירוש לכתוב ל"א. ¹⁰ ב"ק פ"ג ע"ב.

דמי אבר שהפסידו אבל אם חרשו נותן לו דמי כלו וכל כך למה שהפסידו לקבל תוכחת המביא לחיי עוה"ב: (לב) פורע מוסר מואם נפשו ושוטר תוכחת קונה לב. כלומ' כאומר למעלה (כתוב י') שונא תוכחת ימות, ושומע תוכחת קונה לב קונה החכמה הנתונה בלב ומתוך שהוא עוסק בה זוכה לכבוד וליראה ולעונה שני' (לג) יראת יי' מוסר חכמה ולפני כבוד עונה. ושעם הפסוק יראת יי' היא באה ממוסר וחכמה וקודם כבוד היתה עונה שהעונה הביאתו לידי כבוד וכמוהו (לקמן מ"ז י"ח) לפני שבר גאון קודם השבר היה גאון שהגאון הביאו לידי שבר שהשבר פרי הגאון והכבוד פרי העונה. ונוכל לפרש ולפני כבוד עונה שמעמו ועם כבוד עונה אפי' הגיע לכבוד גדול היה ענו ושפל בדרך ואל יגבה לבך בכבודך וכמוהו (ש"א א' מ"ז) אל תתן את אמתך לפני בת בליעל שמעמו עם בת בליעל שלא ישונה עמה יי' (?)¹:

מז.

(א) לאדם מערכי לב ומה מענה לשון. פי' האדם עורך בלבו כמה מערכות וחושב כמה מחשבות כדי להוציא בפה כפי מערכתו ומחשבתו ולא יוכל להוציאם ולהשיגם אם לא היה לו סיוע אלהי. והמעסומי' מענה לשון כי מתת אלהים היא ועי' מ"ש הנביא (ישעיה נ' ד') יי' אלהים [נתן] לי לשון למודים, ואמר מערכי לשון רבים ומענה לשון יחיד כי קודם יערוך בלבו כמה מערכות ואז יצא לפועל במענה אחד. ובתנחומא פרשה אלה תולדות יצחק אמר ששלשה דברים ברא הב"ה ברשותו של אדם ואלו [הם] הפה והידיים והרגלים וג' אינם ברשותו העינים והאזנים והחושם וכשהב"ה הפץ אף שהם ברשותו אינם ברשותו רגלים מנין ממשה כשא"ל² הב"ה למשה (שמות ג' י') לך ואשלחך א"ל (שם ד' י"ג) שלח נא ביד תשלח א"ל מה אתה סבור שרגליך ברשותך עמד והלך שלא במוכתו וכן אתה מוצא כיונה וכירמיה, ידים מניין מירבעם שפשט ידו נגד ערו הגביא א"ל הב"ה מה אתה סבור שירך ברשותך מיד יבשה ידו, הפה מנין מבלעם ומיצחק זה חושב לקלל את יעקב וזה חושב לקלל את ישראל א"ל הב"ה מה אתם סבורים סיכם ברשותכם מיד עמדו ובירכסו הוי לאדם מערכי לב וגו'³. פ"א⁴ בא להודיענו [151b] שהשם יודע המחשבות שהרי לאדם מערכי לב ומי' מענה לשון א"כ קודם שכוון מענה בלשונו ידע [השם] מחשבתו וכן דוד אומר (תהלים קל"ט ד') אין מלה בלשוני הן יי' ידעת כלה: (ב) כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן רוחות יי'. שהוא מי שחושב⁵ כי מדותיו שהורגל בהם בטבעו שהם זכים וישרים ותוכן רוחות יי' הוא היודע מי הם המתוקנים. תוכן מגו' (ש"א ב' ג') ולו נתכנו עלילות ומתוקן בכ"ף או בק"ף אחד. ד"א⁶ ותוכן רוחות יי' שבידו יכולת לכיין הלככות לעובדו בסיוע אלהי ע"כ: (ג) גל אל יי' מעשיך ויכונן מחשבותיך. גל נוכל לפרשו מענין (דברים מ"ז י') כי בגלל הדבר הזה כלומר תן סבות מעשיך על השם ויהיה שכרך שיכונן מחשבותיך לצאת לידי מעשה. וי"מ⁷ גל מגו' (ש"א י"ד ל"ד) גלו אלי היום כשעם (תהלים נ"ה כ"ג) השלך על יי' יהבך וגו'. במדרש⁸ כל דרכי איש זך בעיניו זה השוטה שמחכים עצמו בעיניו ואינו

¹ מ"ס כאן כנראה. ² בכ"י באל. ³ בתנחומא שלפנינו בהרחבת דברים ובסיוע מהכתוב כ' י"ב, ועי' הערת רש"י בתנחומא שלו פ' כ"א הערה קמ"ה. ⁴ עי' פירוש רס"ג. ⁵ יותר טוב היה: שכל איש חושב. ⁶ עי' רבינו יונה. ⁷ עי' קב ונקי. ⁸ מדרש משלי.

יודע שתוכן רוחות י"י אבל מי שמשליך מחשבות לבו על ה"ה מכן לו מחשבותיו לכן נאמר גל אל י"י מעשיך וגו' : (ד) כל פעל י"י למענהו וגם רשע ליום רעה. תרגו' כלהון עובדא דאלהא לאילין דמשחמטין ליה ורשיעא נטיר ליומא בישא. וביומא סר"ג¹ כל מה שברא ה"ה בעולמו לכבודו בראו שני כל פעל י"י למענהו. וכן בשבת סר' כל כתיב² מפרש למענהו מוסב על השם כלומר למען השם הענין לכבודו כמד"א (ישעיה ט"ג ז') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו' וגם רשע ליום רעה למענהו הוא וכאשר דרשו ז"ל³ כשה"ה עושה דין ברשעים מתעלה שני (יחזקאל ל"ג כ"ג) והתגדלתי והתקדשתי. ונוכל לפרש למענהו מוסב על הפועל כלומר כל פועל שפעל השם למענהו בראו לא לחנם נברא אלא ענין יש בו וע"ד (קהלת ג' י"א) את הכל עשה יפה בעתו, וגם רשע ליום רעה מעמו וגם יום רעה למענהו הוא שיהיה יום פקודת הרשע ומשפט הפסוק וגם יום רעה לרשע כי אין דבר רק. בסדרש⁴ כל פעל י"י למענהו אלו פועלי תורה וגם רשע ליום רעה שאם אינו עושה תשובה מוכן לדינו של גיהנם. ובאגדת תלים⁵ כל פעל י"י למענהו את הכל עשה ה"ה כשביל קלוסו כמד"א (תהלים קמ"ז ז') ענו לי"י בתודה. ד"א⁶ העיד עליו פעלו מעיד על גבורותיו כמד"א (שמות כ' ט"ז) לא תענה ברעך עד שקר. ס"א⁷ כל אלו ד' פסוקים קשורים ביחד לאדם מערכי לב וגו' כשהאדם עורך כלבו מחשבות טובות או יסייעו השם לדבר כס ואז יקרא האיש ההוא זך ונקי והשגחת השם עליו תמידית וזה טעם כל דרכי איש זך בעיניו כלומר בעיני השם תמיד כל דרכי איש הזך והנקי להשגיח עליו ולהכין רוחו וזה טעם תוכן רוחות י"י א"כ יאות לומר לנכח האיש גל אל י"י מחשבותיך וגו' כי כל פעל י"י למען האיש הזה הוא וכמו שאתה מוצא בכמה מקומות אז"ל בשביל צדיק אחד נברא העולם בשביל צדיק אחד מתקיימת וגם רשע ליום רעה למען הצדיק הזה הוא ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נ"ח י"א). ופי' נכון הוא בכל הפסוקים רק פסוק כל דרכי איש זך בעיניו אין הענין מורה על הפי' ועוד כי במלת זך הו"ו פתוחה והיה לה להיות קמוצה לדעת פי' זה : (ה) תועבת י"י כל גבה לב יד ליד לא ינקה. בפ"א מסוטה⁸ האריכו בספור גנות המדה הזאת, כלל הדברים אמרו כל אדם שיש בו נסות רוח כאלו בא על העריות כלם וכאלו בנה במה ולסוף מתמעט ואין עפרו ננער לעתיד לבוא ואפי' רוח קימעה עוכרתו ואין תפלתו נשמעת ולסוף נפסד. ודרשו ז"ל⁹ יד ליד לא ינקה [כל הבא על אשת איש] אפי' הקנהו לה"ה שמים וארץ כאכרם אכינו ע"ה דכתיב [כיה] (בראשית י"ד כ"ב) הרימותי יד אל י"י וגו' לא ינקה מדינה של גיהנם. ד"א אפי' קבל תורה מהר סיני כמרע"ה שנאמר בו (דברים ל"ג ג') מימינו אש דת למו לא ינקה מדינה של גיהנם, ד"א אפי' עושה צדקה בסתר דכתיב ביה (לקמן כ"א י"ד) מתן בסתר יכפה אף לא ינקה מדינה של גיהנם. וכבר פי' למעלה¹⁰ טעם יד ליד ע"ד הפשט, ואולי רמזו לזה רז"ל אפי' רוח קימעה עוכרתו שמפרש יד ליד בקל מהרה בחבוק יד אל יד כי טעם זה הוא אחד מהפשטים שפי' בו. וגם נוכל לפרש חלק¹¹ כלום מדה נגד מדה וכן מצי' בתנחומא פרשת בשלח [פרעה] כמה שנתנאה [152 a]

¹ ל"ח ע"א. ² קמ"ז ע"ב. ³ ויקרא רבה פ' כ"ד. ⁴ מדרש משלי. ⁵ פרשת קמ"ח. ⁶ ע"י מאיר. ⁷ ע"י במוחם להראב"ע. ⁸ ד' ע"ב. ⁹ שם. ¹⁰ לכתוב י"א כ"א. ¹¹ ר"ל שפירוש יד כמו חלק כמו למשל בבראשית מ"ג ל"ד.

שש מאות רכב בחור (שמות י"ד ז') נפרעו ממנו מרכבות סרעה וחילו בים (שם ט"ז ד'), שמשון אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (שופטים י"ד ג') לפיכך וינקרו את עיניו (שם ט"ז כ"א), אנשלוס [נתנאה] בשערו ונפרע ממנו ע"י שער, סנחריב נתנאה במלאכיו שנא' (מ"ב י"ט כ"ג) ביד מלאכך חרפת אדני' לפיכך ויצא מלאך י"י (שם שם ל"ה), נבוכדנצר ואתה אמרת [בלבבך] השמים אעלה (ישעיה י"ד י"ג) ואומר (שם שם ט"ו) אך אל שאל תורד וגו' כדאית' התם: (ו) בחדר ואמת יכופר עון וביראת ה' סוד מרע. מצינו הכתוב אומר (שמואל א' ג' י"ד) אם יתכפר עון בית עלי בזבח ומנחה ודרשו ז"ל¹ בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל בתשובה ומע"ט מתכפר וזה טעם בחדר ואמת יכופר עון וגו'. [סוד מרע] נוכל לפרש מוסב על תחלת הפסוק וביראת י"י וסוד² מרע ובא כמו (חבקוק ג' י"א) שמש ירח, ונוכל לפרש ענין אחר הזכיר בתחלת הפסוק ענין החוטא השב ובסוף הפסוק ענין הירא מתחלתו כי היראה גורמת לו שיסור מרע: (ז) ברצות י"י דרכי איש גם אויביו ישרים אתו. טעם ישרים מוסב על השם כי ברצות [ה'] דרכי איש יביא בלב אויביו להשלים אתו כמו שמצינו פלשתים אומרים ליצחק (בראשית כ"ז כ"ח) ראה ראינו כי י"י עמך וגו' וכן אזיל³ כל מי שיש לו אוהבים מלמטה יש לו אוהבים מלמעלה ויהיה טעם פסוק זה כל שרוח המקום נוחה הימנו רוח הבריות נוחה הימנו תשלום למ"ש כל שרוח הבריות נוח הימנו וגו' כמו שיש כמה דברים במס' אבות תלויים זה בזה במשנה אם אין ד"א ואם אין ד"א אין תורה, ובמס' תרומות ירושלמי⁴ גם אויביו ישרים אתו ר' מאיר אומר זה כלב רע ר' יהודה בן לוי אומר זה נחש ע"כ ויהיה ע"ד (אויב ה' כ"ג) וחית השדה השלמה לך. ובתנחומא ברצות י"י דרכי איש וגו' הפה שאמר (שמות ה' ב') לא אשלח חזר ואמר (שם ח' כ"ד) אנכי אשלח אתכם ע"כ בס' ויהי בשלח. ובפסיקת' רבה⁵ ברצות י"י דרכי איש וגו' זו אשתו כמד"א (מ"ה ז' ו') אויבי איש אנשי ביתו וגו', ד"א ברצות י"י דרכי איש זה יצר הטוב גם אויביו זה יצה"ר כדאית' התם בא"ר. וי"מ ישרים אתו מוסב על מלת איש האמור בפסוק ויהיה קשור עם הפסוק העליון בחדר ואמת יכופר עון כלומר ברצות י"י דרכי איש ויהיה תשובתו גם מרה זו צריכה להיות בו ואז תהיה תשובתו שלימה שירצה את חבירו אם חמא לו הה"ד גם אויביו ישרים אתו ואם גזל את חבירו והשיב את הגזילה אשר גזל⁶ ולא יחמול עליה מלהשיבה כי (ח) טוב טעם בצדקה מרוב תבואות בלא משפט: (ט) לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו. יחשב דרכו הראוי לו וי"י יכין צעדו שלא יכשל ויעזרוהו בדרך שאמרו⁷ הכא למהר מסייעין אותו שכיר אדם מצויה הברירה והחקירה אם יבחר ויברור הדרך הישרה יהיה לו סיוע אלהי שתצא בחירתו הטובה לידי סועל: (י) קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו. במלאכת הקסמים יודעים העתידות והדברים הנעלמים והכתוב מספר כי המלך כאילו קסם על שפתיו להכיר את בעלי הדין אי זה יטעון אמת ואיזה יטעון שקר ע"כ במשפט לא ימעל [פיו] וכל זה סיוע אלהי מאת השם לפי שהמשפט מסור ביד המלכים ועוד מאימת המלכים לא יטענו לפניהם אלא אמת כי כל דבר לא יבחר מן המלך וכמה נא"ם הדברים היוצאים

¹ בכ"י אותי. ² יבמות ק"ה ע"א. ³ בכ"י סוד. ⁴ ע"י רש"י ומגן אבות לפרקי אבות פ"ג מ"י. ⁵ פ"ח ד"ז. ⁶ פ"קא ויהי בשלח. ⁷ לישנא דקרא בויקרא ח' כ"ג. ⁸ יומא ל"ח ב'.

מפי עושיהם כי השופט שתיים נשים זונות נאה לו לומר קסם על שפתי מלך במשפט לא ימל פו: (יא) פלם ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כים. י"מ כי הפלם והמאזנים ואבני כים משפט מעשיהם לשם שהשם נותן שכר טוב לשוקל בהם באמונה ונסרע מהשוקל בהם במרמה, והפסוק הזה נכנס מיצוע בין הפסוק שלפניו ודי פסוקים שאחריו שמדברים בעניני המלכים הראויים למלך ויש לחת מעם לדבר ויש לפרש כי הוא נתינת מעם לפסוק שלפניו מה שקסם על שפתי מלך וגו' זהו סיוע אלהי מהשם החפץ משפט וצדקה בארץ כי הוא אלהי המשפט וזה מעם פלם ומאזני משפט לי"י וגו' כי הוא שופט כל הארץ על החמורות ועל הקלות ועל הביטנות וזה מעם שהזכיר פלם ומאזנים ואבני כים כשקל הזה ששוקל משקל כבר ולימרא וחצי לימרא ורביעית הסאה ותרקב וחצי תרקב ורובע [152b] ותומן וחצי תומן ועוכלא². ד"א³ לפי שאמר קסם על שפתי מלך וגו' לומר זהו ברוב אבל לפעמים לא ידעו ולא יבינו אז יטו משפט אבל זולתי המשפט פלם ומאזני משפט לי"י מעשהו כל אבני כים. ונוכל לפרש מעם פלם ומאזני משפט וגו' לומר שבמדה שאדם מודד בה מודדים לו וכאשר מצינו שדרשו ביהודה שאמר לאביו (בראשית ל"ז ל"ב) הכר נא א"ל (שם ל"ח כ"ה) הכר נא⁴ וכן באנשי דור הפלגה הם אמרו (שם י"א ג') הבה נלבנה לבנים לפיכך (שם שם ז') הבה נרדה⁵ וכן כשחקדק בכמה דברים במקרא חמצאם כן: (יב) תועבת מלכים עשות רשע כי בצדקה יכון כסא. פ"י כסא המלוכה: (יג) רצון מלכים שפתי צדק ודובר ישרים יאהב. מעמו ודובר דברים ישרים יאהב כל אחד מהמלכים: (יד) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכסרנה. מלאכי מות הרי הוא כשלוחי מצוה ואיש חכם יכסרנה פ"י יסירנה ויכסלנה מגו' (ישעיה כ"ח י"ח) וכפר בריחתם את מות, ואמרו מליצי המוסר⁶ כי מלך אחד ממלכי מערב נפל אויביו כיזו ורצה להורגם א"ל אחד מהכמוי הגה הכורא עשה מה שבחרת עשה אתה מה שבחר השם לרחם עליהם ויטב הדבר בעיני המלך כן וכן התחיל חכם אחד להתחנן לפני המלך אחד כעד אנשים שחטאו למלך ויען ויאמר הגה אלה חטאו לך אתה מה תהיה מליחתך ויסלח להם המלך כי באמת החכם בחכמתו יודע לכפר חמת המלך בצוף דבש אמרי נועם, והלא חמת המלך מלכי המלכים הבה ראה מה כתי' (תהלים ק"ו כ"ג) ויאמר להשמידים לולי משה בחירו עמד בפרץ לפני וגו' ק"ו חמת מלך ב"ו⁷. ובפ' יש נחלין⁸ דרש ר' פינחס בר חמא כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים שני חמת מלך וגו': (פז) באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש. בהסברת פניו חיים ורצונו כעב מלקוש כעב המביא מטר לעולם ומלקוש מענין (דברים י"א י"ד) יורה ומלקוש והוא המטר המאוחר, וזעם סיפור חמת המלך ורצונו להזהירו שנתרחק מהדברים המכעיסים אותו ושנשתדל לעשות הדברים שמרצים אותו ואם לפני מלך ב"ו כך לפני מלך מלכי המלכים הבה [על אחת כמה וכמה]. ובתנחומא פרשת בהעלותך באור פני מלך חיים מי שהבה מאיר לו פנים חיים הם לו: (פז) קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בינה נבחר מכסף: (יז) מסלת ישרים סור מרע שומר נפשו נוצר דרכו. [מסלת ישרים] סור מרע וכן הוא

¹ ע"י רל"ג. ² ע"י ב"ב. קט"ז ע"א, ואמנם נתערבבו פה משקלים עם מדות הלח. ³ ע"י

⁴ בראשית רבה פ' פ"ה. ⁵ מכוילתא מס' דשירתא פ"ב. ⁶ ע"י מבחר הפנינים שטר

אומר ודרך ישרים סלולה¹, שומר נפשו נוצר דרכו והוא דרך המצות : (יח) לפני שבר נאון ולפני כשלוך נבה רוח. מי שבא לו שבר וכשלוך כידוע שהיה בו נסות הרוח כי סרי הנאון השבר וסרי נבה רוח השבר והכשלוך, א"כ (יט) טוב שפל רוח את עניים מחלק שלל את גאים. הלא אברהם אמר (בראשית י"ח כ"ז) ואנכי עפר ואפר, משה ואהרן (שמות מ"ז ח') ונחנו מה, שאול (ש"א מ' כ"א) הלא בן ימיני אנכי, דוד (תהלים כ"ב ז') ואנכי חולעת ולא איש, גדעון (שופטים מ"ד) הנה אלפי הדל במגשה. שפל רוח שם דבר בשקל (אסתר א' כ') יתנו יקר וכמורו (קהלת י"ב ד') בשפל קול המחנה : (כ) משכיל על דבר ימצא טוב ובוטח בה' אשריו. שמתבונן ומסתכל אחרית דבר מראשיתו שיראה הנולד ואז ימצא טוב ומי"מ אע"פ שהוא משתדל בעניניו ומשכיל על דבריו יחזיק במדת הכמחון הה"ד ובוטח ביי"א אשריו שאז יחלה הגדולה בבעליה וידע כי כחז ועצם ידו מאת הש"י : (כא) לחכם לב יקרא נבון ומתק שפתים יוסיף לקח. כי החכמה שמוציא האדם ממקור לבו [היא] הבינה² ומתק שפתים יוסיף לקח המטעים³ וממתקם בטעמים יוסיף לקח כל שומעיו : (כב) מקור חיים שכל בעליו ומוסר אוילים אולת. ס"י המלמד מוסר את האוילים אולת לו וכל מי⁴ שיוסר לץ לוקח לו קלון⁵. ד"א מה שקוראים האוילים⁶ מוסר הוא אולת עצמה. וכן ס"י רמ"ה ז"ל⁷ חדל בני לשמוע מוסר (לקמן י"ט כ"ז) חדל לשמוע מה שקוראים הרשעים מוסר כי הוא מכאיף לשנות מאמרי דעת, ונקרא מוסר לפי דעתם כאשר נקראו נביאי הכעל נביאים לפי דעת המאמינים בהם וכן הצלמים נקראים אלהים לפי דעת עובדיהם : (כג) לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו יוסיף לקח. נוכל לפרש הלב פעול ופיהו פועל כי הדברים הנחמדים [153a] מורים על מחשבתו הטובה ויוסיפו על שפתיו לקח, ונוכל לפרש הלב פועל ופיהו נפעל כי לב האדם ישכיל פיהו כי יכונן מחשבותיו היטב ואז ידבר ועל שפתיו יוסיף לקח הלב הנזכר. וי"מ פיהו מענין (ויקרא כ"ד ל') לפי מלאת השנים שהוא משכיל פיהו ואינו מתנאה לשבת במקום גדולים מה שאין כן בכסילים היושבים ראשונה במעלות [ויורדים] כנאוו ובזו והכתוב צווח עליהם ואומר (לקמן כ"ב ז') כי טוב אמור לך עלה הנה מהשפילך לפני גיב אשר ראו עיניך : (כד) צוף דבש אמרי נועם מתוק לנפש ומרפא לעצם. פסוק זה קשור עם פסוק שלפניו כי לב חכם ישכיל פיהו לדבר אמרי נועם מתוק לנפש הגשמיים כצוף דבש ומרפא לעצם⁸. וכבר הוריתך כי הכתוב תולה לפעמים הגדול בקטן והלא במקום אחר אומר (תהלים י"ט י"א) ומתוקים מדבש ונופת צופים וכמה מעלות טובות יש לדברי תורה על הדבש והלא בדבש נאמר (לקמן כ"ה כ"ז) אוכל דבש הרבה לא טוב וכדברי תורה [כתוב] (יהושע א' ח') והגית בו יומם ולילה והנאת אוכל הדבש נפסקת לאחר שעה והנאת לומדי תורה עומדת לעדי עד וכן ס"י בסירוש תהלים שחברתי (תהלים קי"ט ל"ו) לכל תכלה ראיתי קץ וגו' מענין (ש"ב י"ג ל"ט) ותכל דוד (תהלים ס"ד ג') נכספה וגם כלתה לכל תאוות והנאות העולם י"י קץ אבל מצותיך שהיא התורה רחבה תאוותיה מאד מבלי הפסק : (כה) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. כבר אמר פסוק זה פעם אחרת (לעיל י"ד י"ב) וסירושו הנהו סמוך לו (כו) נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו.

¹ מקרא כזה לא מצאתי ונ"ל שצ"ל וארח ישרים והוא במשלי מ"ז י"ט. ² בכ"י הבינה.

³ בכ"י המתעבים. ⁴ בכ"י מות. ⁵ לישנא דקרא לעיל מ' ז'. ⁶ בכ"י האוילים. ⁷ הוא רמ"מ המאמרי. ⁸ בכ"י בטעות מתוק לנפש ומרפא לעצם.

משלי מז, כו-לא

כי יש משתדלים ועמלים בצרכי גוסס ומניחים צרכי רוחם וחופשים¹ כי זה ישר ואינו כן. ושעם אכף מנו² (איוב ל"ג ז') ואכפי עליך לא יכבר ושעם הפסוק כי נפש העמל עמלה לצרכו כי פיהו אכפו וכופהו לבקש לו אכילה בכל יום. זמר ס' לימוד² שזה אמר רב יצחק בר אבדומי³ מאי קרא נפש עמל עמלה לו וגו' הוא עמל בעולם הזה ותורתו עומדת לו לעולם הבא, ר' אליעזר אומר [כל] אדם לעמל נברא⁴ שנא' (איוב ה' ז') כי אדם לעמל יולד איני יודע אם לעמל [פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל] תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר (יהושע א' ח') לא ימוש ספר התורה הזה מפיד הוי אומר לעמל תורה נברא והיינו דאמר רבא כולו גופי דרופתקי ניהו טוביה לדוכי והוי דרופתקי דאורייתא. ונוכל לפרש פסוק זה⁵ עם הפסוק נפש עמל עמלה לו וגו' שנסבה פיהו לדבר לשון הרע אעפ"י שאין בו תועלת ע"כ צריך לעמול בתורה ובמצות וכולי האי ואולי לכפר על דבר זה ולכן סמך לו (כז) איש בליעל כרה רעה ועל שפתיו כאש צרבת. להודיע כמה קשה מדה זו של לשון הרע וכבר דברו בה חז"ל בארוכה. ועל שפתיו שפתו כתיב וקרי שפתיו⁶. ומשפט הכתוב כורה שחת רעה או מעם כורה רעה כמו חורש רעה כי החורש חופר תלמים בארץ כן זה הבליעל חורש וחופר וחותר בלבו מחשבת רעה להוציאה לפועל לדבר בה והיא על שפתיו כאש צרבת ודולקת: (כח) איש תהפוכות ישלח מדון ונגן מפריד אלוף. בבראשית רבה פ"כ⁷ איש תהפוכות זה נחש שהפך דברים שכלבו של בוראו ושלח מדון ונגן שריגן דברים על בוראו מפריד אלוף שהפריד אלופו של עולם. מעם נרגן הוא המתרעם על חברו ללא דבר ומי שזאת מדתו באמת כי לא ימצא חבר וזה מעם מפריד אלוף. ויש [אומרים] שהוא כתוב נרגן והקרי⁸ נרגן ושניהם רעים: (כט) איש חכם יפתה רעהו והולכי בדרך לא טוב. והאמת כי לא יפתה אלא רעהו: (ל) עצה עיני לחשב תהפוכות קורץ שפתיו כלה רעה. קורץ שפתיו, קריצה נוסל על העינים והשפתים, על העינים⁹ כמדיא (לעיל ו' י"ג) קורץ בעיניו, על השפתים כמדיא קורץ שפתיו, וכבר פירשתי למעלה¹⁰ מעם המלה. ומעם עצה כמו (ישעיה ל"ג ט"ז) ועצם עיניו (שם כ"ט י') ויעצם את עיניהם והמ"ם סימן הפעולים ובא כמו (שמות ב' ו') ותפתח ותראהו את הילר. ודעתו בעצימת עיניו כרי שלא יסירד אותו ראות עיניו מלחשב היטב על כן עוצם עיניו [לחשוב] תהפוכות כרצונו וקורץ שפתיו כלה רעה ומשלים הרעה כאשר חשב. ונוכל לפרש עוצם עיניו לחשוב תהפוכות רעה היא אבל לא כל כך כיון שעדיין היא עומדת במחשבה אבל אם הוציאה לידי דבור וקורץ שפתיו אז כלה רעה: (לא) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא. בבראשית רבא¹¹ ר"מ אויל לגמלא ראה אותם כולם שחורי ראש א"ל שמא ממשפחת בית עלי אתם א"ל התפלל עלינו א"ל לכו

¹ הוראתו כמו וחופשים. ² נראה שחסר כאן דבר מה היינו כי הכתוב שלנו מוסב על החורש על משנתו בתמידות. ³ סנהדרין צ"ט ע"ב. ⁴ בב"י יולד. ⁵ ר"ל פסוק כי אכף עליו פיהו. ⁶ באמת הוא להיפך, ע"י למשל מנחת שי שכתב וז"ל: שפתו ק' בוא"ז והכתוב ביו"ד וא"י ודין הוא חד מן ז' מלין דכתובין י' במציעות חיבותא ולא קרין. ⁷ בב"י פרק שני, ונראה שהיה כתוב בפעולת פ"ב במקום פ"כ. ⁸ בב"י והם, וע"י במסורה: ונגן נרין בתרא זעירא והוא חד מן ג' נגנין אריכין זעירין (וע"ע קבוצת מאמרים לגיגרי מוה"י פאזנאנסקי ע' 80). ⁹ בב"י עוצם על העינים. ¹⁰ לכתוב ו' י"ג. ¹¹ פ' ג"ט (ושם לממלא וע"י מ"כ).